

DET MILITÆRE LÆSESELSKAB RENDSBORG

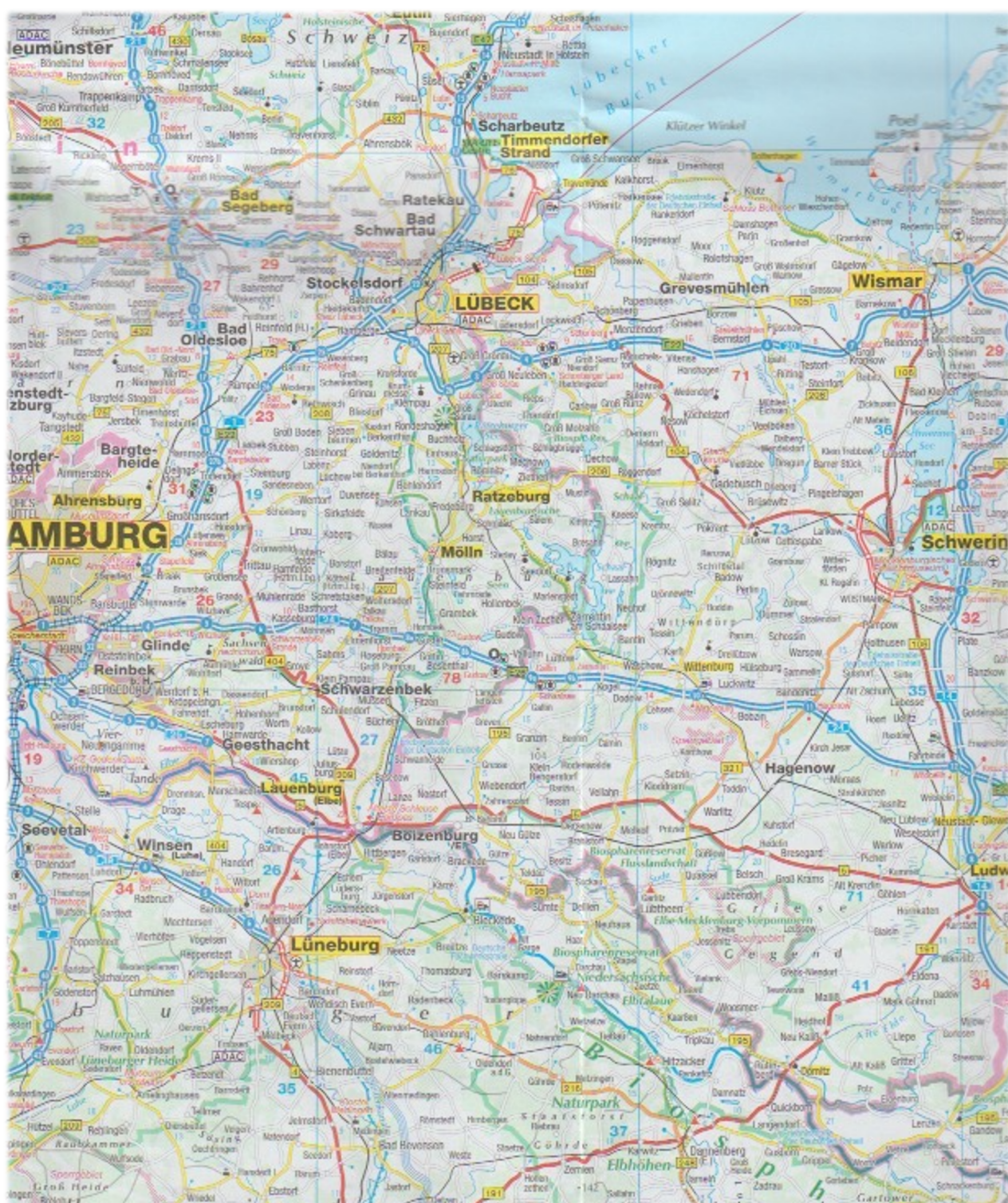


Ekskursion til Nordtyskland 22. - 24. maj 2025



Magnus Stenbock i slaget ved Gadebusch 1712, Helsingborgs museum (Gave fra Skånska Husarregementets museum)

Fra nederlag til sejr
Store Nordiske Krig 1712-15
og
DDR under Den kolde Krig



Indholdsfortegnelse

Velkommen til Ekskursion 2025	2
Introduktion.....	3
Plan for ekskursionens faglige indhold (OLF).....	4
Lübeck–Lybæk (TPC).....	6
Lübecks bybefæstning (OLF).....	11
Dansk udenrigspolitik under Den Store Nordiske Krig 1700-21 (PHR)	12
De allierede hære i slaget ved Gadebusch (JGA)	14
Den karolinske armén og slaget ved Gadebusch set ud fra en svensk synsvinkel (GL)	21
Gadebusch slot (OLF).....	26
Optakten til og gennemgang af den danske side af slaget (OH).....	27
Den danske belejring af Tønning (JGA).....	35
Den Glückstadske Søequipe 1712-15 (FWJ).....	42
Søslaget i Femern Bælt 24. april 1715 (FWJ)	49
Kort over Altstadt Lübeck	52
Slutnoter	53

Forkortelser

FWJ – Overlæge Finn Wiberg-Jørgensen

GL – Bestyrelsesformand, fhv. museichef, historiker, kaptajn Göran Larsson

JGA – Fhv. museumsleder, major Jesper Gram Andersen

LFH – Brigadegeneral Lennie Fredskov Hansen

NEM Rejsemarskal, major Niels Eyde Madsen

OH- Advokat, cand.jur. Ole Hald

OLF – Fhv. museumsdirektør, historiker, oberstløjtnant Ole Louis Frantzen

PHR – Fhv. ambassaderåd, cand.phil, MA Peter Hertel Rasmussen

TPC – Fhv. museumsinspektør, historiker Tommy P. Christensen

Velkommen til Ekskursion 2025

DET MILITÆRE LÆSESELSKAB RENDSBORG



FORMANDEN

Siden genfødslen i 1965 har Læseselskabet gennemført 50 ekskursioner til forskellige destinationer af krigshistoriske højdepunkter.

Det er faktisk ganske imponerende.

Ekskursionerne er kulminationen på sæsonens traditionelle medlemsmøder, hvor scenen skiftes fra den trygge og varme ramme med indendørs foredrag på stolerækker til den rå virkelighed ude i felten.

Årets ekskursion handler primært om Store nordiske Krig og slaget ved Gadebusch som også skal ses i forlængelse af ekskursionen i 2023 til Rügen/Stralsund, og hvor der tilmed for nogle enkelte af deltagerne er tale om en genvisit.

Jeg glæder mig utrolig meget til denne min første ekskursion i Læseselskabet - såvel i en forventning om at blive beriget med faglig viden som muligheden for spændende og udviklende samtaler med deltagerne under mere afslappede forhold og derigennem opnå inspiration til at kunne udstikke kursen fremover.

Det er positivt at så mange medlemmer har valgt at deltage i årets ekskursion. Jeg er sikker på at vi alle vil få en god og udbytterig ekskursion, og da ikke mindst at også Ekskursion 2025 kan være med til at styrke vores faglige og selskabelige sammenhold.

Lennie Fredskov Hansen

Introduktion

Ekskursionen vil beskæftige sig med tre emner: Lübecks historie, slaget ved Gadebush i 1712 og det hedengangne DDR. Få danskere kender formodentlig rigtig Lübeck, for alt for mange kører blot forbi på vej sydpå, og det er en skam, for byen har meget at byde på – flotte gamle huse, smukke kirker og mange kulturelle tilbud - bl.a. med relation til Danmark. Udover byens historie vil vi særlig se på Lübecks befæstningsanlæg, hvor Holstentor er et enestående symbol.

Slaget ved Gadebusch under Store Nordiske Krig vil dog være turens højdepunkt. Læseselskabet har ganske vist været her før i 1991, men kun ganske få af selskabets medlemmer er tilbage fra den tid. Stedet er afgjort et besøg værd, for i modsætning til mange andre af Europas slagmarker, der er forsvundet som led i en omsiggribende urbanisering, ligger slagmarken næsten uberørt hen. Vi vil også se på tiden efter den svenske sejr ved Gadebusch og følge feltmarskal Stenbocks videre færd op gennem Holsten til Tønningen, hvor han måtte overgive sig med hele sin hær i 1713. Oprindeligt var det tanken at køre med bus hertil, men rekognosceringen forud for ekskursionen viste, at dette desværre ikke var muligt inden for den fastsatte tidsramme. I stedet afsluttes Stenbocks odysse med en række små foredrag afholdt i bussen.

Endelig vil vi besøge Grenzhof Schlagsdorf, der ligger syd for Lübeck nær Ratzeburg. På dette sted er etableret et informationscenter, som fortæller om livet i DDR ved den tidligere indre tyske grænse, ikke mindst set med DDR-borgernes øjne.

På turen hjem over Femern Bælt bør man kaste et blik ud ad færgens vinduer og mindes de mange dansk-svenske søslag, som har fundet sted her – f.eks. det katastrofale danske nederlag under Torstenssonkrigen i 1644, hvorfra marinarkæologer i vore dage fisker spændende fund op fra havets bund under opførelsen af tunnelen til den kommende Femernbælt forbindelse. Vi vil dog i stedet på vej i bussen høre om søslaget i 1715, hvor en dansk flåde besejrede en svensk flådestyrke, for på denne måde at afslutte selskabets engagement i Store Nordiske Krig.

En tak skal lyde til de af selskabets medlemmer som har bidraget til ekskursionen. En særlig tak til min skånske kollega Göran Larsson for at vi kan få et svensk perspektiv på Store Nordiske Krig. Endelig takker jeg selskabets mangeårige medlem, konsulent Niels Bjerregaard, der har været en stor hjælp under forberedelserne til ekskursionen.

Frederiksberg, april 2025

Ole Louis Frantzen

Fhv. museumsdirektør, oberstløjtnant af reserven

Plan for ekskursionens faglige indhold (OLF)

Ekskursion til Nordtyskland 22.-24. maj 2025 Fra nederlag til sejr. Store Nordiske krig 1712-15

Dag 1

Emne	Sted	Varighed	Ansvarlig
Afrejse og transport til Lübeck	København	0900-1500	NEM
Velkomst til Ekskursion 25		5 min.	LFH
Introduktion til ekskursionen		5 min.	OLF
Lübecks historie		20 min.	TPC
Besigtigelse af park, Det gamle fæstningsområde	Lübeck	1500+	OLF
Besøg i bymuseet i Holstentor			OLF/NEM
Indkvartering i hotel	Hotel	1700	
Aftenen fri	Lübeck	1800+	

Dag 2

Morgenbuffet	Hotel	0800-0900	NEM
Klargøring til udrykning		0900-0915	OLF
Bustransport til Gadebusch slot		0915+	OLF
Dansk udenrigspolitik 1700-1721		10 min.	PHR
De allierede hære		20 min.	JGA
Den svenske hær		20 min.	GL
Kort ophold ved Gadebusch Slot	Gadebusch	15 min.	OLF
Transport til slagmarken		30 min.	OLF
Slaget ved Gadebusch 1712		60 min.	OH/GL/OLF
Feltfrokost ved slagmarken		1230-1330	NEM
Bustransport til hotel		1330-1500	OLF
Fra Gadebusch til Tønningen		15 min.	OH
Belejringen af Tønningen		10 min.	JGA
Det forfalskede brev		10 min.	OH
Den Glückstadtse Søe-Equipage		10 min.	FWJ
Hvil og omklædning	Hotel		NEM
Store middag	Lübeck	1900+	NEM

Dag 3

Morgenbuffet og rømning af værelse	Hotel	0800-0900	NEM
Klargøring til udrykning	Lübeck	0900-0915	NEM
Bustransport til Grenzhüs Schlagsdorf		0915-1015	OLF
Besøg i informationscenteret	Schlagsdorf	1015-1130	OLF/PHR
Transport til centrets udendørs anlæg		1130-1145	OLF
Besigtigelse af udendørsanlægget		1145-1215	OLF/PHR

Feltfrokost		1215-1315	NEM
Hjemtransport via Puttgarden-Rødby		1315+	NEM
Slaget i Femernbælt 24. april 1715		10 min.	FWJ
Ankomst Ingerslevsgade	København	Se ekskursions-befalingen	

Forkortelser

FWJ – Overlæge Finn Wiberg-Jørgensen

GL – Bestyrelsesformand, fhv. museichef, historiker, kaptajn Göran Larsson

JGA – Fhv. museumsleder, major Jesper Gram Andersen

LFH – Brigadegeneral Lennie Fredskov Hansen

NEM Rejsemarskal, major Niels Eyde Madsen

OH- Advokat, cand.jur. Ole Hald

OLF – Fhv. museumsdirektør, historiker, oberstløjtnant Ole Louis Frantzen

PHR – Fhv. ambassaderåd, cand.phil, MA Peter Hertel Rasmussen

TPC – Fhv. museumsinspektør, historiker Tommy P. Christensen

H+Hotel Lübeck
Am Bahnhof 12-14
D-23558 Lübeck
+ 49 451 809090
53.866518, 10.669889

Schlachtfeld bei Wakenstädt - Gadebusch
1712
Wakenstädt
D-19205 Gadebusch
53.7, 11.116700

Schiffergesellschaft
Breite Strasse 2
D-23552 Lübeck
+49 451 76776
53.871118, 10.688182

Schloss Gadebusch
Amtstrasse 6
D-19205 Gadebusch
53.700543, 11.119119.

Grenzhof Schlagsdorf
Neubauernweg 1
D-19217 Schlagsdorf
038875-20326
53.729317, 10.823334

Lübeck–Lybæk (TPC)

Baggrundshistorien: Saltet

I næsten 400 år blev salt udvundet af tørv mættet med havvand langs det frisiske bosættelsesområde fra Flandern op til Nordfriesland. Æraen med "frisisk salt" begyndte i det 11. århundrede. At brænde den tørrede tørv gjorde saltet gråt og bittert, og smør konserveret med frisisk salt fik en rødlig farve. I lang tid bragte salt friserne store indkomster, omend den kystnære tørveindvinding ødelagde også frugtbar jord. Den frisiske salt, som var vanskelig at udvinde, tabte endelig i det 1400-årene til alternativet, sten- og saltværkssalt, som frem for alt ikke var så bittert og misfarvede saltvarerne.

Allerede romerne havde udvundet salttørv i flodmundingerne ved Rhinen, Maas og Schelde samt i Themsens flodmunding. Processen var et nødvendigt tiltag, da havsalt kan vanskeligt kan udvindes ved fordampning i Nordeuropas fugtige klima. På den nordfrisisk kyst brugte man den saltgennemblødte tørv. Normalt lå denne tørv ikke blotlagt på overfladen, men under et lag af sediment. For at komme til den salte tørv, måtte dette lag først graves af. Så blev tørven fra den såkaldte "*Darg*" udnyttet. Denne form for saltindvinding ødelagde store dele af den frugtbare marsk og mudderfladerne i den østlige del af den gamle ø Strand og den nordlige Halligen.

Landet inden for digerne, som allerede var ved - eller lige under - havets overflade, blev således yderligere uddybet og ofte oversvømmet under stormflod-er. Uden for det inddæmmede marskland beskyttede lave, improviserede diger (*Kajedeiche*) saltpoldrene. Ud over indvindingsområderne omfattede dette også en såkaldt *salthøj*. Indgrebet antog således betydelige dimensioner, især omkring det nordlige Halligen. På sydsiden af Hooge, Hallig Langeness og Gröde er sporene stadig synlige ved lavvande. Denne form for saltindvinding er også blevet påvist i Böking-Harde med Galmsbüll-halvøen samt på Sild og Föhr.

Den danske krønikeskriver *Saxo Grammaticus* (o. 1150 – o. 1220) beretter, at i Nordfriesland "koges salt af tørret jord". Denne "jord" var tørv, der havde opsuget salt fra havvandet. Den fugtige tørv blev derfor knust og tørret. Derefter blev tørven stablet i bunker og brændt. En gennemtrængende tørverøg lagde sig over landskabet, og asken, der nu havde et højt saltindhold, blev ført til en *Salthytte* på en høj. Her kom den i trækar, hvor der i bunden var en trærist med tætpakket hø og halm ovenover. Derefter blev der hældt havvand i toppen for at vaske saltet ud af asken. Dette fortsatte, indtil saltlagen indeholdt mindst 20 % salt. Saltholdigheden blev målt ved at tilsætte et frisk æg til væsken. Hvis ægget forblev flydende var saltindholdet mellem 20 og 26 %.

Herefter blev saltlagen kogt i store jern-pander over tørveild, indtil kun det grå, bitre frisiske salt var tilbage. Denne proces tog nogle gange hele dagen.

Marskens høje landbrugsproduktion, baseret på den gode græsning, samt på friser-saltet i Uthlandene (d.v.s. de områder i marsken, som lå udenfor geest områderne, og kun delvis var sikret af diger), var af stor interesse for både den danske konge og hertugen af Slesvig som beskatningsmulighed og indflydelsessfære.

Det siges, at den store oversvømmelse i 1362 (*der großen Mandränke*) til dels var et resultat af salttørvs-afgravningerne gennem mange generationer, der bidrog væsentligt til katastrofens omfang. Enden på saltproduktionen i Nord-friesland kom dog primært fordi det bitre frisiske salt, som blev udvundet med store anstrengelser og ødelæggelser af de lokale kystområder, ikke længere kunne konkurrere med stensaltet (tysk: Salinensalz), men udvindingen til eget brug af friesersaltet fortsatte dog helt op i 1700-årene [Kremer 2015. s. 15].

Lüneburgersaltet

Produktionen fra "Salzbude" (saltboder/salthytter) var i århundreder blevet handlet i Hedeby/Slesvig, Flensborg og Ripe/Ribe [Kremer 2015, s. 17].

I 800-tallet søgte vikingerne dog østpå, og en drivende årsag kan have være ønsket om at få fat i mere og bedre salt. De blev efterfulgt af *Hanseforbundet*, som fra 1300-årene kontrollerede handelen med salt og fisk i 300 år. Hanseforbundet havde monopol på denne handel og var aktiv så langt væk som i Ukraine [Näslund].

I middelalderen kunne hanseaterne levere tøndevise af salt til nedsaltningen af silden på Skåne markedet, der blev en eftertragtet spise i store dele af Europa. Sildene i Øresund præsenterede i middelalderen så store værdier, at de vakte hele Europas interesse. Silden er en fed fisk, der har en hurtig udløbsdato, når

den først er kommet op ad vandet. Skulle Europa have glæde af silden krævede det derfor enorme mængder af salt til sildens konservering. Blev en tønne sild saltet ordentligt kunne den til gengæld have en holdbarhed på op til to år.

Sildefangsten i Skåne var altid på danske hænder, arbejdskraften til rensning og nedsaltning var også dansk, men Lübeck som havde sine hovedinteresser i silden kunne finansiere nedsaltning ved at møde op med salt, fra Lüneburg syd for Lübeck, og med tomme tønder fremstillet af det blomstrende bødkerhåndværk i Lübeck. Herved har Lübeck uden tvivl fremmet produktionen og opnået egne fordele. Men silden var altid en vare når den tilførtes markedet, de udenlandske købmænd fiskede ikke selv, og de havde i henhold til markedsordningen tre dage til at afregne kontant med fiskeren.

Allerede i 1100-tallet havde den nordtyske handels- og havneby Lübeck sikret sig kontrollen med de underjordiske saltkilder ved *Lüneburg*, hvor man på enorme jernpander udvandt tonsvis af salt.

Efterfølgende blev saltet pakket i tønder og via floder, vogne og kanalsystemer transporteret til Lübeck, hvor købmændene sendte saltet videre ud til de salthungrende forbrugere.

Den gamle havn i Lüneburg var engang et omladningssted for det værdifulde salt på dets vej til Lübeck, og på havnen står et monument, der stadig er fuldt funktionelt i dag: den gamle kran. Den "Gamle Kran" af træ med kobbetrag ved Ilmenau-floden blev første gang nævnt i dokumenter i 1346. Kranen blev brugt til at løfte det værdifulde salt fra Lüneburgs saltsydeværk, så saltet kunne sejles videre til Lübeck via ***Stecknitz-kanalen***.

Saltets succes var tæt forbundet med koggen, et tungt fartøj, der i store lastrum havde plads til adskillige tons salt. Af samme årsag var det saltet til sildenes konservering, der udgjorde ryggraden i den handelsføderation af nordtyske byer der med netop Lübeck i spidsen skulle blive kendt som *hanse-stæderne*.

Lübecks oprindelse og byhistorie

På Karl den Stores tid (748-814) grundlagde den slaviske stamme abodritterne byen *Liubice* (: den Yndige) som har givet navn til vore dages Lübeck.

Den lå ved floden Traves udmunding og Schwartau ("Sortåen") ved Alt-Lübeck. Fra det 900-årene var *Liubice* sammen med Oldenburg i Holsten abodritternes vigtigste bebyggelser. Formodentlig var *Liubice* allerede på denne tid befæstet på borgagtig vis. Dendrokronologi undersøgelser, af den ældste bebyggelse (det gamle Liubice) kan dateres til år 819, mens borgen nævnes første gang i Adam af Bremens krønike i 1076.

På højen Buku blev dagens Lübeck grundlagt i 1143 af Adolf II greve af Schauenburg von Holstein som den første tyske havneby ved Østersøen, efter at den oprindelige bosættelse var blevet ødelagt i 1138. Allerede i 1134 havde Heinrich der Löwe givet særlige privilegier til østersøhandelen for folk fra det gamle Lübeck, hvilket hjalp i konkurrencen med det danske Slesvig. Disse privilegier virkede som en magnet på mange nye tilflyttere til Lübeck. De gode vejforhold - og den nære beliggenhed - til Hamborg betød, at der var gode handelsmuligheder, og gradvis overtog Lübeck mere og mere af Slesvigs handel. I slutningen af 1100-årene lå Lübeck i direkte konkurrence med Bardowick og Lüneburg, men snart var man i tæt samarbejde med Lüneburg omkring salthandlen. I 1163 blev Lübeck bispedømme, da Oldenburg von Holstein afgav sin domkirke til byen, hvilket manifesterede byens regionale overmagt. I 1160 modtog Lübeck Soester byretten, der skulle blive en vigtig inspirations kilde for udviklingen af Lybsk Ret. Af stor vigtighed var også Artlenburger privilegierne fra 1161, hvor købmænd fra Lübeck blev retsligt ligestillet med købmænd fra Gotland, der hidtil havde domineret handelen på Østersøen og op langs de russiske floder.

I 1226 modtog byen et rigsfrihedsbrev fra Kejser Friedrich II, hvor man fik frihed til at inddrive skatter og have eget bystyre med et sit eget byråd.

Vore dages Lübeck var blevet grundlagt på sin nuværende placering i 1143 af grev Adolf II af Holsten-Schauenburg, efter det gamle Lübeck i 1138 var blevet ødelagt. Det lå lidt længere nordpå på Traves venstre bred ved det, der er kendt som Alt-Lübeck. Det var den vigtigste handelsstation for de slaviske indbyggere i Wagrien (Øst-Holsten).

I 1157 blev grev Adolf tvunget til at overlade byen til sin herre, Henrik Løve, hertug af Sachsen, som på alle måder fremmede byens fremkomst. Allerede i 1159 sendte han udsendinge til Sverige, Norge, Danmark og Rusland for at invitere købmændene fra disse lande til at besøge hans by, i 1163 flyttede han det oldenborgske bispesæde til Lübeck og indgik engang mellem 1173 og 1179 en traktat med Sverige, der var gunstig for Lübeck. Traktaten blev senere fornyet af Birger Jarl i 1250/51, hvilket stadfæstede betydelige friheder for staden.

Som følge af hertug Henriks (Henrik Løvens) erklæring i et dokument, over gik byen til kejseren som en kongelig by i 1181 og modtog betydelige privilegier. Disse blev opretholdt af danskerne, der erobrede byen i 1201.

Da de nordalbingiske lande genvandt deres frihed efter Valdemar Sejrs fald, underlagde Lübeck sig kejseren (Frederik II), der i 1226 erklærede Lübeck for en fri kejserby, et særligt privilegium, der ofte blev givet til fremtrædende byer inden for Det Hellige Romerske Rige.

Lübeck blev en del af dansk territorium i 1203, efter at Valdemar Sejr havde besejret den holstenske greve Adolf III af Holsten-Schauenburg. Lübeck fik dog stadfæstet sine rettigheder i årene under Danmark, hvilket trods den manglende frihed ikke betød økonomisk tilbagegang. Den livlige handel betød derimod, at byen blev tæt knyttet til andre byer i Nordtyskland, og i midten af det 1200-årene dannede de sammen *Hanseforbundet*.

Fra begyndelsen af det 14. århundrede ledede Lübeck denne velkendte storsammenslutning af handelsbyer (*Die Hanse*) med stor succes. Deres flåder dominerede Østersøen, og hanseaternes stemme var ofte afgørende i de nordiske kongerigers anliggender. I mere end to århundreder stod Lübeck på toppen af sin magt.

Efter Den Sorte Død – pesten omkring 1350 - blev der fra 1358, på grund af byens ledende rolle, afholdt hansedage i Lübeck. Denne magtposition understregedes af, at byen i 1300-1500-tallet ofte havde afgørende indflydelse på den politiske udvikling i Norden i samvirke - eller konflikt - med de danske og svenske konger.

Lübeck havde altid betragtet foreningen af de tre skandinaviske kongeriger under én regent som en fare for sin baltiske dominans. Derfor spillede den under ledelse af en af sine fire borgmestre, *Nikolaus Bröms*, en betydelig rolle i udviklingen af de politiske forhold i Norden. Gennem en støtte af Gustav Vasa med penge og militært udstyr i kampen mod den danske konge sikrede man en ny svensk kongemagt, der dog fra starten stod i et afhængighedsforhold til hanseaterne: Sveriges gæld til Lübeck var på omkring 170.000 lübeckske mark!

Byen kom også sammen med andre til i senmiddelalderen at spille en betydelig rolle i den for dansk økonomi afgørende okse-eksport. Lübecks sidste militære engagement i Danmark blev under Grevens Fejde (1534-1536), der endte med byens nederlag til Christian 3. og afspejlede også, at hansestæderne på det økonomiske område blev trængt tilbage af hollænderne i 1500-1600-tallet. Ikke længe efter Kalmarunionens opløsning begyndte Hanseforbundets - og dermed Lübecks - tilbagegang. Hertil bidrog i høj grad de vanskelige forhold med interne magtkampe mellem det lybske katolsk-aristokratiske parti under de førnævnte *Nikolaus Bröms*, og det protestantisk-demokratiske parti under borgmesteren Jürgen Wullenwever. Sidstnævnte partis forsøg på atgenindsætte Christian II på den danske trone med støtte fra borgerskabet og bønderne i Danmark mislykkedes, da det ikke blot mødte modstand fra adlen og præsteskabet i Danmark, men også fra Sverige, som var forbitret over sin gældsættelse og afhængighed.

Selvom Lübeck fik sine handelsrettigheder i Danmark bekræftet ved freden (14. februar 1536) og fik Bornholm i besiddelse i yderligere 50 år, blev dets monopol på handel inden for Sverige brudt af fejden. Sidste gang Lübeck kom til at optræde som en uafhængig krigsførende stat blev i Den nordiske Syvårskrig (1563-1570), hvor Danmark med forbundsfællerne Lübeck og Polen søgte at fordrive svenskerne fra Estland, hvorfra de hindrede Lübecks frihandel med Rusland.

Freden i Lübeck Maj 1629

Afslutning på den danske deltagelse i Trediveårskrigen (Kejserkrigen) 1625-29 blev *Freden i Lübeck*, en fredsaftale, der blev indgået d. 12. maj 1629 mellem Christian IV og Den tysk-romerske kejser Ferdinand 2 samt Den Katolske Liga. Lybækker-freden gav den danske konge de besatte områder på den jyske

halvø tilbage, idet han til gengæld måtte love ikke at blande sig i den tyske krig. Baggrunden for den milde fred var Danmarks beherskelse af havet, som blokerede for videre fremrykning, og dygtigt dansk spil på fjendens frygt for dansk-svensk samarbejde [Lind på Lex.dk]

Efter Trediveårskrigen, hvor kejseren sluttede fred med Christian IV den 22. maj 1629 i Lübeck, mistede Lübeck resten af sin tidligere politiske og kommercielle betydning. Hollænderne var nu mestre i Østersøen, og begivenhederne i 1801, herunder Danmarks besættelse af Lübeck i henved halvanden måned, var uden konsekvenser for dette.

Lübeck og Napoleonskrigene

Landsbyen Auerstedt ligger nord for Jena i Thüringen. Her besejrede en fransk hær under marskal Davout i 1806 preusserne (Slaget ved Auerstedt), der samtidig blev slået af Napoleon 1. ved Jena. Efter preussernes nederlag ved Jena stormede Blücher Lübeck med omkring 20.000 mand den 5. november 1806, men dagen efter blev byen, som Blücher forsvarede, stormet af Bernadotte, Soult og Murat, der hærgede Lübeck i tre dage. En svensk troppstyrke på omkring 2.000 mand under oberst C. A. von Morian, som var til stede i byen, blev beskudt under et forsøg på at snige sig ned ad Trave med skib og blev taget til fange.

Lübeck blev derefter besat af franskmændene og i december 1810 indlemmet i kejserriget (og betegnet Departementet *Bouches de l'Elbe*), og Lübecks handel blev kvalt af det kontinentale system.

I 1813 deltog byen i kampen for Tysklands befrielse; Den 5. december rykkede svenskerne ind under Bernadotte. Med freden genvandt det sin uafhængighed og blev medlem af det Tyske Forbund.

I 1815 - ved Wienerkongressen - fik Lübeck status som Den Frie Hansestad Lübeck og blev medlem af det tyske Forbund. Man førte ofte konsulater og gesandtskaber i fællesskab med de to søsterbyer Hamborg og Bremen i vigtige hovedstæder og havnebyer. 1866 tilsluttede Lübeck sig Det Nordtyske Forbund, og efter Preussens sejr over Østrig samme år blev man i praksis preussiske undersåtter. I 1868 blev man medlem af det tyske toldforbund og endelig i 1870/71 medlem af det Tyske Kejserrige. Dermed sluttede Lübecks tid som suveræn stat, og i slutningen af det 19. århundrede satte en kraftig industrialisering ind i byen, hvilket gjorde, at nye arbejderkvarterer skød op og bredte sig langt ud over det oprindelige byområde.

Ved Nord-Ostsee-Kanalens (: Kielerkanalen) færdiggørelse i 1895 mistede byen en stor del af østersøhandelen til Hamburg og Bremen.

NS-tiden i Lübeck

I marts 1933 påbegyndte NSDAP den såkaldte *Gleichschaltung* (:Ensretning), hvor SPD-borgmesteren *Paul Löwig* blev afsat, hvilket også skete for de øvrige socialdemokratiske senatorer, og de demokratiske principper blev sat ud af kraft. Nationalsocialisterne fængslede bl.a. *Julius Leber*, og *Willy Brandt* (på dette tidspunkt under sit fødenavn Herbert Ernst Karl Frahm) undgik kun samme skæbne ved sin flugt til Skandinavien.

I 1937 gennemførte nazisterne Gross-Hamburg-Gesetz (Stor-Hamburg Lovene), der betød, at Lübeck mistede sin 711 år gamle status med territorial selvstændighed og herefter blev del af den preussiske provins Schleswig-Holstein.

Lübeck blev kraftigt beskadiget under et britisk luftangreb i natten mellem den 28.-29. marts 1942. 320 mennesker døde, og 1.044 bygninger blev ødelagt, heriblandt Marienkirche, Petrikirche og domkirken [Eriksen].

Den 2. maj 1945 blev byen indtaget af britiske soldater, hvilket reddede den fra yderligere ødelæggelser, da den tyske generalmajor *Kurt Lottner* blev overtalte til ikke at bringe sprængstofferne på kajer og broer til sprængning.

Men dagen efter blev flygtningebåden *Cap Arcona* sænket i Lübeck bugten, hvilket kostede 2.800 mennesker livet. Den blev sænket af allierede bombefly.

Ved grænsedragningen mellem besættelseszonerne efter 1945 blev Lübeck adskilt fra store dele af sit tidligere opland, der kom til at ligge i den sovjetiske besættelseszone, det senere DDR.

Lübeck blev i 1946 del af den nye delstat Schleswig-Holstein. Industriel udbygning og bibeholdelse af byen som Forbundsrepublikkens Østersøhavn cementerede dog dens økonomiske betydning.

Fyrstendømmet Lübeck (1803-1937) opstod, da Fyrstebispedømmet Lübeck blev sækulariseret i 1803. Det indgik i personalunion med Storhertugdømmet Oldenburg, hvis storhertuger også før 1803 havde været fyrstbiskopper af Lübeck.

Residensstad for fyrstendømmet var Eutin med Eutin Slot. Efter afskaffelsen af monarkiet i Tyskland i 1918 indgik det som Landesteil Lübeck i Fristaten Oldenburg. I 1937 blev landsdelen som Kreis Eutin en del af den preussiske provins Schleswig-Holstein. I dag er området en del af delstaten Schleswig-Holstein. Selve byen Lübeck var ikke en del af fyrstendømmet.

Links og litteratur

<https://www.lübeck.nu/historia> (Accessed: 2025-04-27)

<https://geschichte-s-h.de/sh-von-a-bis-z/f/friesensalz/> (Accessed: 2025-04-27)

<https://www.oplev-sydslesvig.dk/sevaerdigheder/friesisches-museum-niebull> (Accessed: 2025-04-27)

<https://gyldendalogpolitikensdanmarkshistorie.lex.dk/L%C3%BCbeckerne> (Accessed: 2025-04-27)

Lind, Gunner E.; Den Store Danske: *Freden i Lübeck* i *Lex* på lex.dk. Hentet 27. april 2025 fra https://lex.dk/Freden_i_L%C3%BCbeck

<https://historiskerejser.dk/lubeck/> (Af Anders Bager **Eriksen**, cand.mag. Accessed 2025-04-27)

Biographisches Lexikon für Schleswig-Holstein und Lübeck, bd. 1ff.

(Neumünster 1970ff)

Bochart, W. & **Bornefeld**, C.: *Die Geschichte der Stecknitz-Fahrt 1398-1998*.

(Schwarzenbek 1998)

Antjekathrin **Grassmann** (Herausgeber): *Das neue Lübeck-Lexikon – Die Hansestadt von A bis Z*. (Schmidt-Römhild. 2011)

Antjekathrin **Grassmann** (Herausgeber): *Lübeckische Geschichte*. (Schmidt-Römhild; 4. verb. u. erg. Ausg. 2008)

10R. **Hammel-Kiesow**: *Die Hanse*. (München 2000)

U. **Hennings**: *Die Lüneburger Salzmonopole – Entwicklung und Niedergang*. (Historische Forschungen, 21. Rheinfelden 1987)

Bernhard Maria **Herbstrith** & Maria **Linhart**: *Borgens Kulturguide – Slesvig-Holsten*. (Borgens Forlag 1990)

Rüdiger **Kremer**: *Küstenland Schleswig-Holstein – Leben am und mit dem Meer*.

(Husum Druck- und Verlagsgesellschaft. Husum, 2015)

Mark **Lehmstedt**: *Lübeck an einem Tag. Ein Stadtrundgang*. (Lehmstedt Verlag, 5. aktualisierte Aufl. Leipzig 2024)

Dirk **Meier**: *Die Nordseeküste – Geschichte einer Landschaft*. (Verlag Boyen. Heide 2006)

Kicki W. **Müller**: *Die Stecknitzfahrt*. (3. Aufl. Büchen 2002)

Näslund: Det hvide guld - Salt blev udvundet af nogle af verdens første fabrikker.

Den, der ejede salt, havde magt over liv og død. I: *Forskning & Framsteg 2011:2*. [Det hvide guld | Forskning og fremskridt Publiceret 2011-02-01. Accessed: 2025-04-25.

Albert **Panten**: *Die Nordfriesen im Mittelalter. I: Geschichte Nordfrieslands Teil 2*. (Verlag Nordfriisk Instituut, Bredstedt, 2004)

W. **Sager**: *Heere zwischen den Meeren. Heeres- und Kriegsgeschichte Schleswig-Holsteins*. (Husum 2003)

Albrecht **Schreiber**: *Als vom Himmel Feuer fiel – Lübecks Passion im Luftkrieg*.

Stadtgeschichre in Presseberichten – der Bombenangriff und seine Zeit aus der Sicht Betroffener. (Lübecker Nachrichten 1982)

Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde. (div.

Hæfter/årg. "Das erste Heft der „Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde“, abgekürzt ZVLGA, erschien 1855. Die Bände 1 (1860) bis 31 (1949)

enthielten jeweils zwei, selten drei Hefte. Ab Bd. 32 (1951) wurde jeweils ein Jahresband herausgegeben. Seit Bd. 90 (2010) erscheint die Zeitschrift unter dem verkürzten Titel

„Zeitschrift für Lübeckische Geschichte“, abgekürzt ZLG.

Tommy P. Christensen, Malmö

Lübecks bybefæstning (OLF)



Holstentor :Concordia domi foris pax (enighed hjemme, fred ude)

Siden grundlæggelsen af Lübeck i 1100-tallet bestod byens befæstningsanlæg af Lübecks borg, der senere blev omdannet til det såkaldte Burgkloster, og af en bymur med fire byporte. Bymuren omsluttede hele byen (Lübecker Altstadt), og langs Travefloden var den udstyret med små porte til varetransport mellem havn og by. I den nordlige og nordøstlige del af byen, langs gaderne Wakenitzmauer og An der Mauer, er der endnu i dag rester af den middelalderlige bymur, som delvis er bygget ind i huse fra 1600-tallet.

Den nordlige Burgtor og den vestlige Holstentor er de eneste bevarede af de fire gamle byporte. Holstentor, der er opført i årene 1467-71, var oprindeligt en del af et ikke længere eksisterende stort portanlæg med fire porte. Som byens vartegn er det et imponant bygningsværk. Men allerede da det blev bygget, var det forældet som fæstningsværk som følge af artilleriets udvikling, hvilket medførte, at de middelalderlige bymure blev erstattet af et bastionært befæstningsanlæg, der med mange bastioner og raveliner gik rundt om hele byen.

Til bemanning og bestykning af byens volde rådede Lübeck over en borgervæbning, hvis våben og udrustning opbevarede i et arsenal (Zeughaus), der stadig eksisterer beliggende ved siden af byens domkirke. Tillige fandtes her en paradeplads, hvor borgervæbningen kunne eksercere og øve sig i våbenbrug.

I 1803 besluttede byrådet at nedlægge bybefæstningen, hvis mange bastioner blev sløjft i de følgende årtier og i mange tilfælde omdannet til parkanlæg. Holstentor er derimod blevet restaureret flere gange og er i dag omdannet til et bymuseum, der både fortæller om byens stolte fortid som hanseby og om byens befæstningsanlæg.

Dansk udenrigspolitik under Den Store Nordiske Krig 1700-21 (PHR)

I Christian Vs testamente til sin søn, den senere kong Frederik IV, af 1698 opridsede kongen sine synspunkter på det yderst fjendtlige nærmiljø, som Danmark befandt sig i. Som Christian V så det, var hovedfjenden Sverige, som via slægtskabsbånd var allieret med hertugdømmet Gottorp. Gottorp sås som en svensk klientstat, som truede DK i ryggen i en krig med Sverige.

For Christian V var det afgørende at fastholde et godt forhold til de vestlige maritime sømagter, England og Holland. Holdningen hos disse og Frankrig var at opretholde "roen i Norden". De maritime sømagter var udmærket tilfredse med at Øresund og dermed adgang til Østersøen ikke længere kontrolleredes af én magt alene, nemlig Danmark, men af to magter: Danmark og Sverige.

Op igennem 1600-tallet havde Danmarks tiltagende svækkelse åbnet vejen for Sveriges opstigen til en europæisk stormagt. Men også to andre lande havde lagt territorium til Sverige som stormagt. Således var Ruslands ønske om at få adgang til Østersøen blevet bremsset fra svensk side, som ved 1700-tallets begyndelse kontrollerede hele Østersø-kysten fra Finland i nord til Kurland i syd. Men nu var der kommet en nye dynamik i ledelsen af Rusland: Peter den Store havde overtaget tronen i 1682, og hans dannelsesrejse til Vesteuropa havde åbnet hans øjne for adgang til havene og nødvendigheden af en stærk flåde.

Samtidig gjorde dobbeltmonarkiet Sachsen-Polen under ledelse af kurfyrste August den Stærke krav på Livland med den betydelige og rige by Riga.

Alle tre lande havde nu krav på Sverige!

Første fase: Danmark med

Som det første skridt undertegnedes i august 1669 en dansk-russiske alliance, som i 1699 udvides med Polen-Sachsen. Formålet var en fælles aktion mod Sverige. Kong Frederik IV skulle angribe de svenske besiddelser i Nordtyskland i 1700. Danske tropper erobrede Gottorp, mens polske tropper trængte ind i Livland. Men herefter gik det skævt: de vestlige sømagter blev opskræmte. De udrustede en flåde som sammen med den svenske flåde lagte pres på Danmark og bombarderede København. Karl den 12. gik i land ved Humlebæk. Herefter sluttede Danmark fred med Sverige i Traventhal i 1700 og var dermed i første omgang ude af krigen. Situationen var nu den samme som før krigen, og Gottorp var fortsat nært knyttet til Sverige. De vestlige stormagter havde på ny sikret roen i Norden.

Anden fase: Danmark ude af spillet

Efter at have sat Danmark ud af spillet vendte den svenske kong Karl den 12. sig mod Rusland, som han besejrede i slaget ved Narva i 1700. Nederlaget var ødelæggende for den russiske hær, men i stedet for at fortsætte krigen mod Rusland, vendte Karl den 12. sig mod Sachsen-Polen og tvang efter en række svenske sejre over den sachsiske hær August den Stærke til at frasige sig den polske trone og vende tilbage til Dresden.

Mens Karl den 12. var optaget af disse krige, havde Peter den Store grundlagt Skt. Petersborg i 1703. Hermed havde Rusland fået adgang til Østersøen. Takket være Karl den 12.s fravær i kampen mod Augustus den Stærke på den centraleuropæiske krigsskueplads erobrede Peter den Store den nordlige del af Livland (det vil sige det nuværende Estland og det nordlige Letland) i årene op til 1703 og tvang dermed Sverige ud af en central del af det svenske Østersøimperium.

Først herefter vendte Karl den 12. sig mod Rusland, men Sverige blev ved slaget ved Poltava i Ukraine i 1709 totalt besejret af Peter den Store. Nederlaget betød afslutningen af Sveriges position som stormagt ved Østersøen og som en regional magt i Østeuropa. Russerne trængte videre ind i Livland og erobrede Riga.

Tredje fase: Danmark med igen

Under Karl den 12's Ruslands-felttog 1708-09 havde Peter de Store gentagne gange bedt sine gamle allierede Danmark og Sachsen om hjælp, men forgæves. Men ingen af dem besad nogen styrke til at gribe ind. Begge var bange for reaktionen hos kejseren over den Hellige Romerske Rige, hvis de førte krigen ind på det Tyske Riges territorium.

En diplomatisk løsning nåedes i 1709: Danmark skulle angribe Sverige fra Sjælland og Norge, mens Sachsen skulle rykke ind i Polen. Men det var afgørende, at Sveriges tyske besiddelser Wismar, Bremen-Verden og Forpommern blev ladet i fred. Dette var en indrømmelse til den tyske kejser og de vestlige sømagter England og Holland, for så længe der ikke skete krænkelser af i det Tyske Rige havde kejseren og sømagterne ingen grund til bekymring. Men forudsætningen var, at Sverige lovede ikke at angribe Danmarks tyske besiddelser. Dette afviste Karl den 12., og herefter stod det Danmark og Sachsen frit for at inddrage Sveriges tyske besiddelser i krigen.

Den danske hær gik i land på skånekysten nær den lille fiskerby Råå i 1709, men led et totalt nederlag under slaget ved Helsingborg i 1710, fulgt op af endnu et nederlag sammen med sachsere i slaget ved Gadebusch i Mecklenburg over for den svenske hær under kommando af Magnus Stenbock. Han forfulgte den danske hær op i Holsten, men efter en længere belejring af Gottorps hovedfæstning Tønning overgav Stenbock sig i 1713. Stenbocks kapitulation tåler sammenligning med nederlaget ved Poltava: Kapitulationen betød, at Gottorp nu blev berøvet sin svenske støtte, og at de tidligere svenske provinsers skæbne nu lå i hænderne på Danmark samt Preussen og Hannover, som også var gået ind i krigen.

Stralsund blev belejret og overgav sig i 1715 og Wismar i Mecklenburg overgav sig ligeledes til Danmark i 1716. Og hvad der var væsentligt erobrede Danmark også det svenske bispedømme Bremen -Verden, som var nabo til fyrstendømmet Hannover. Denne nye situation åbnede op for én gang for alle at få ordnet det gottorpske problem: for Hannover/England, hvis fyrstehus var i personalunion, var interesseret i at overtage Bremen-Verden, som ligger mellem Hamburg og Bremen. Den hannoveransk/engelske modydelse var garantere den danske konges suverænitæt over hele hertugdømmet Slesvig – og dermed også Gottorp. Også Preussen, som havde erobret Stettin fra svenskerne, og nu var blevet en Østersø-magt, garanterede den danske suverænitæt over hele Slesvig. Men: Sverige var ikke slået endnu. Karl den 12. vendt tilbage til Sverige og modsatte sig hårdnakket en hvilken som helst afgivelse af land. I 1718 bliver Karl den 12. skudt under belejringen af Frederikshald i Norge, hvorefter freden mellem Danmark og Sverige blev undertegnet på Frederiksborg Slot i juli 1720. Det var begrænset, hvad Danmark opnåede: Wismar og Forpommern måtte tilbagegives til Sverige, og Danmark fik ikke Skåne tilbage. Men i stedet opnåede Danmark udelte herredømme over Slesvig.

DANMARK-NORGE med HERTUGDØMMERNE samt SACHSEN(-POLEN)

DANMARK-NORGE og Kongens hertugdømmer

Politisk og militær ledelse – Slaget ved Gadebusch 1712

Den totale styrke for den danske hær inklusive hertugdømmerne bestod i begyndelsen af 1700-tallet af 8 hvervede fodfolksregimenter (à 2 bataljoner à 6 kompagnier), 3 garnisonskompagnier, 8 landmilitarsregimenter, 6 hvervede rytterregimenter og et dragonregiment, 2 landdragonregimenter, Danske og Holstenske Artilleri samt Fortifikationsetaterne, m.m. Den hvervede hær talte 16.700 mand og Landmilitsen 19.400 mand, i alt ca. 46.000 mand. Hertil kom Den Norske Hær på ca. 18.000 mand samt korpserne i international tjeneste: engelsk-nederlandsk (Spanske Arvefølgekrig) - 10.700 mand og den tyske kejser - 5.500 mand. Summa Summarum: Ca. 80.000 soldater (sic!). Hertil kom den dansk-norske flåde med ca. 13.000 søfolk.ⁱ

Landmilitarsregimenterne, der blev oprettet for at erstatte enhederne afgivet til internationale operationer, nåede i løbet af krigen samme professionelle niveau som de hvervede enheder.

Felthærens normalopstilling var i to træfninger med infanteri i centrum og kavaleri på fløjene med regimentsartilleriet i mellemrummet mellem bataljonerne og feltartilleriet positioneret. Udover feltslag omfattede operationerne fæstningskrig, marcher og landgang fra søen. Infanteriet var udrustet med flintemusketter og spuns-/døllebajonet samt granatkastere og blev opstillet i bataljoner på 4 geledder;ⁱⁱ pikerne udgik efter bajonettens indførelse, men blev genindført efter svensk forbillede (Gadebusch!). Grenaderkompagnierne blev afgivet til Grenaderkorpset (1701-1763), idet der fortsat var 10 grenaderer pr. kompagni. Udover linjeformationen benyttedes karré mod kavaleriangreb. Kavaleriet anvendte karabiner, pistoler og pallasker opstillet i eskadroner på 3 geledder. Ingeniører var tilknyttet Artilleriet; endvidere havde hæren et stort træn, sanitetstropper m.m.

Den danske hærs opstilling i Slaget ved Gadebusch den 20. december 1712ⁱⁱⁱ

En væsentlig del af personellet havde krigserfaring fra Skånske Krig 1675-79, internationale operationer i Irland/Flandern 1688-97 m.v. samt Slaget ved Helsingborg 1710. Grundopstillingen i Slaget ved Gadebusch var følgende:

KONG FREDERIK 4. (Stab: Overkrigssekretær V. Eickstedt & to generaladjutanter: oberst P.V. Løvenørn og C. greve Frijs)

OVERGENERAL Jobst Scholten* med Stab: 4 x generaladjutant, 13 x generaladjutantløjtnanter, chef for artilleriet (generalmajor M. Wilster), generalkvartermester (oberst H.H. Scheel), generalkrigskommissær (H.C. v. Platen), generalvognmester (O.H. Gøe),

feltprovst (A. Hoff), generalauditor (H. Bornemann), generalstabskirurg (J.V.T. Hoffmann), stabsmedikus (J. Fischer), feltapoteker (G. Becker) og stabssekretær (J. Junge).

HØJRE FLØJ 1. TRÆFNING (GL F.J. Dewitz, GM B.J. Mørner og Gr. Juel) – **16 x ESK:** 4 x ESK Livregiment Dragoner, 3 x ESK Livgarden til Hest, 6 x ESK Dewitz' Kyrasserer & 3 x ESK 2. Fynske Rytterregiment.

HØJRE FLØJ 2. TRÆFNING (GM Gr. Daa) – **9 x ESK:** 2 x ESK Livregiment Dragoner, 3 x ESK 1. Sjællandske Rytterregiment & 4 x ESK Brockdorffs Kyrasserer.

CENTRUM 1. TRÆFNING (GL P. Krag & L. Hohendorff, GM J. Bruin & A. Gaffron) – **10 x BTN:** 2 x BTN Livgarden til Fods, 2 x BTN Marineregimentet, 2 x BTN Frijs, 2 x BTN Arnoldt & 2 x BTN Grenaderkorpset.

CENTRUM 2. TRÆFNING (GL E. Wedel, GM J. Møsting) – **8 x BTN:** 1 x BTN fra hhv. Dronningens Livregiment, Staffeldt, Aarhus, Viborg & Krag, 2 x BTN Zepelin & 1 x BTN Prins Christian.

VENSTRE FLØJ 1. TRÆFNING (GL F. Leegaard, GM Chr. Juel) – **14 x ESK:** 3 x ESK 3. Sjællandske Rytterregiment, 5 x ESK 1. Fynske Rytterregiment, 3 x ESK 2. Jyske Rytterregiment & 3 x ESK Ungarske Dragoner.

VENSTRE FLØJ 2. TRÆFNING (GM Th. Lewetzow) – **9 x ESK:** 6 x ESK Jyske Landkyrasserer & 3 x ESK Ungarske Dragoner.

ARTILLERIET (GM M. Wilster) – **14 x FKN.**

Samlet styrke

Rytteri og dragoner **48 x ESK** – 6.300, Fodfolk **18 x BTN** – 9.300 og Artilleri **4 x KMP** – 300. Den samlede styrke således henved 16.000 mand, hvilket kan være den normerede styrke, hvorfra skal trækkes syge og afgivelser. Andre kilder nævner således 5.760 ryttere, 5.600 infanterister og 300 artillerister, i alt 11.600 mand.^{iv} Det efterfølgende viste svenske kort over bataljen angiver 19 bataljoner, 46 eskadroner og 14 feltkanoner.

DET SACHSISKE RYTTERKORPS (Generalfeltmarskal Jacob Heinrich von Flemming) – **32 x ESK:** 4 x KYRRASERREG PLUS 4 x DRAGONREG, alle på 4 x ESK. I alt 3.500 mand.

Den øverste saksiske chef var August den 2. Stærkes generalfeltmarskal Jacob Heinrich von Flemming (1667-1728), der er omtalt nedenfor.

Vurdering

Den samlede dansk-saksiske styrke kan således anslås til max. 19.000 mand, men styrken under gevær kan have været en del lavere, nærmest 15.000 mand. Den allierede hær var meget overlegen i rytteri, lidt overlegen i fodfolk og meget underlegen i artilleri. Det danske rytteri var gennemgående godt; et par regimenter var dog nedslidte efter halvandet år i felten, ligesom to regimenter var mindre godt øvede og samararbejdede. På nær de to garderegimentet (Livgarden til Fods og Grenaderkorpset) var det danske fodfolk ligeledes svækket og mangelfuldt udrustet efter halvandet år i felten. Det danske artilleri var svagt, og skytset af ringe kaliber. Infanteriets bevæbning viste sig at være mangelfuldt i forhold til fjenden, idet den danske hær udelukkende var udrustet med bajonetgeværer, der var et dårligt

stødvåben, hvilket heller ikke var indøvet; i modsætning hertil var halvdelen af de svenske fodfolksregimenter udrustet med piker. Det hævdes også, at opstillingen på 4 geledder var den svenske opstilling på 6 geledder underlegen.^v

Det saksiske rytteri var godt øvet og godt beredent, men noget medtaget af forcerede marcher.

Den danske øverste ledelse var ikke på samme overlegne niveau som den svenske; tillige blev ledelsen hæmmet en del af den saksiske feltmarskal, der stødte til hæren ved slagets indledning.^{vi}

Generelt blev den danske hær svækket før slaget, da den rykkede ud af lejren i mørke klokken 4 morgen for derefter at stå opstillet indtil klokken 1130, hvor kampen blev indledt. Fra klokken 7 faldt sneen tæt, men snart gik det over til regn og terrænet blev opblødt.^{vii} Soldaterne må have været kulderamte og krudtet fugtigt med deraf følgende vanskeligheder med brug af skydevåben.

De allieredes tab i Slaget ved Gadebusch

Den danske hærs samlede tab var på ca. 5.000 mand, fordelt på ca. 4.000 mand fodfolk (ca. 50%), 1.000 mand rytteri (16%) og 30 artillerister (10%). 2.543 mand heraf var krigsfanger, der af svenskerne blev transporteret til Wismar, så antallet af døde og sårede kan beregnes til ca. 2.500 mand. Reelt har antallet af sårede været højere, idet sårede, der kunne marchere tilbage med deres enhed, ikke er medregnede. 1.225 af fangerne blev senere udvekslede, og kom således tilbage til enhederne.^{viii}

Den saksiske hærs tab angives til 14 officerer og ca. 850 mand (24%), deraf ca. 100 krigsfanger. Stort set alle sårede blev evakueret ved egne enheder.

Trofæer erobret af den svenske hær angives fra svensk side til 13 kanoner, 2 par pauker samt 23 faner og estandarter.

Den makabre oprydning på slagmarken var besværlig og tog lang tid. Det specielle ved Slaget ved Gadebusch var, at det foregik på neutralt territorium, og den sejrriige hær blev ikke længe på valpladsen, men fortsatte fremrykningen efter få døgn. Hertil kom krigsret mod danske officerer, der havde svigtet i slaget. En kaptajn og en ritmester blev således henrettet ved skydning.^{ix}

Reorganisering efter Slaget ved Gadebusch

Det danske rytteri var allerede få døgn efter slaget i stand til at opstille et korps på 30 eskadroner under general Dewitz med opgave at slutte sig til den russiske hær.

General Scholten marcherede selv med Livgarden til Fods, det øvrige fodfolk og det resterende rytteri til Oldesloe, hvorefter enhederne blev fordelt i kantonnement i Holsten.^x

Den danske felthær samlet i BSO GRANDE^{xi} i august 1711 med henblik på angrebet på Sveriges tyske provinser havde været på ca. 30.000 mand fordelt på 17.400 mand

fodfolk (26 bataljoner), 10.500 ryttere (11 regimenter), 1.200 artillerister samt generalstab m.v. på 1.000 mand.

Efter Slaget ved Gadebusch 1712 blev der iværksat en energisk indsats for at bringe hæren på fode, samt at tilintetgøre den svenske hær under feltmarskal Stenbock.

Begge dele lykkedes, tilligemed at man gjorde sig til herre over Gottorpernes faste punkter.^{xii}

En værdifuld tilvækst til hæren var hjemkomsten af kontingentet i internationale operationer 1713-1714 fra Den Spanske Arvefølgekrig, som den danske styrke havde deltaget i siden 1701. Hertil kom overførsel af personel fra Landmilitsen og tre norske regimenter samt hvervning af svenske krigsfanger og almindelig hvervning i tyske lande, suppleret ved frigivelse af krigsfangerne fra Slaget ved Gadebusch.

Den danske Hærs samlede styrke blev bragt op til ca. 41.000 mand, hvoraf ca. 20.000 var danske, norske eller skåninger og ca. 18.000 ”tyske” (inklusive mandskab fra hertugdømmerne uanset sprog) samt 1.000 svenske; resten af andre nationaliteter. Af officererne var omtrent halvdelen danske og resten af andre nationaliteter.

Kommandosproget var tysk uanset nationalitet (jf. den lærde stands sprog: latin).

Samtidig med reorganiseringen blev hærens bevæbning og udrustning bragt i orden.

Bøssemagere og skæftere var travle, og fodfolket fik patronkarrer, hurtigt skydende regimentskanoner efter svensk system blev indført og ammunition tilvejebragt; forsyningen med heste var rigelig og tilfredsstillende.^{xiii}

Kurfyrstendømmet SACHSEN

Kurfyrste Johan Georg 3. (1647-1680-1691) etablerede i 1682 en stående organiseret hær baseret på hvervning i ind- og udland. Desuden eksisterede et landeværn af ringe militær værdi. Fra 1687 blev alle officerer udnævnt af kurfyrsten, og der blev i 1692 oprettet et kadetkorps for unge adelsmænd, der ønskede at indtræde i hæren.

Organisationen inden for regimenterne blev ofte forandret i de følgende år, og et Gehejmekrigsskollegium varetog administrationen. Kurfyrsten var hærens øverstkommanderende og under ham sorterede generalfeltmarskallen. Under Store Nordiske Krig var kurfyrsten Friederich August I af Sachsen (1670-1694-1733) = August II Mocny (den Stærke), konge af Polen, storfyrste af Litauen 1697-1733.

Omkring 1700 bestod den kursaksiske hær af 30.000 mand fordelt på 6.000 mand rytteri, 23.000 mand fodfolk og 1.000 artillerister. Hæren var fortsat hvervet i ind- og udland. Fodfolket var bevæbnet med flintlåsgeværer med bajonet, rytteriet førte sabel, pistol og karabin, mens dragonerne havde afkortede bajonetgeværer.^{xiv}

I Slaget ved Gadebusch 1712 blev den dansk-norske hær forstærket med et lille saksisk rytterkontingent under generalfeltmarskal Jakob Heinrich v. Flemming (1667-1728) Flemming var tidligere blevet hårdt såret i krigen, derefter 1703 gesandt i København. 1711 generalfeltmarskal, 1712 ledende statsmand i Sachsen-Polen. Han var en af hovedkræfterne bag den svenskfjendtlige alliance med Danmark-Norge.



Samtidigt svensk kort over "Bataillen wid Gadebusch i Mecklenbourg" af Magnus Rommel (1678–1735). Nederst Ordre de Bataille for den kongelige svenske armé, derefter den svenske armés opmarch i fem kolonner: Kavaleri – Infanteri – Artilleri – Infanteri – Kavaleri. Herover den svenske armés opstilling til kamp, angreb og efterfølgende manøvrer. Det træ, som feltmarskal Stenbock sov under efter slaget, er desuden markeret sammen med den svenske hærs lejr ved Radegast øverst til venstre (lyseblå felter). Ligeledes vises den danske hærs lejr natten før slaget (lyseblå felter øverst til højre til venstre for Gadebusch), den danske hærs positioner før og under kampen (omrokingen) samt den saksiske hærs ankomst. For begge er også vist deres tilbagetrækning ("flugt"). Den svenske hær angives at omfatte 18 bataljoner, 56 eskadroner og 32 kanoner. Den danske hær: 19 bataljoner, 46 eskadroner og 14 feltkanoner og den saksiske styrke 32 eskadroner. Øverst til højre under tekstrammen ses Gadebusch, mens Wackenstädt anes midt i billedet til højre.^{xv} Der ses ingen målestok på kortet, men afstanden fra kirken i Gadebusch til Wackenstädt vurderes at være knap 4 kilometer.



Detail, der viser den danske hærs indledende opstilling samt kampformationen efter omrokingen. Til højre Wackenstädt. Nederst den svenske opstilling i slagformation; herover den danske hærs centrum 1. træfning under slaget med 8 bataljoner, idet der var afgivet enheder til sikring af skovområdet til venstre. Ligeledes ses det danske rytteris opstilling i selve slaget. Bag dette bemærkes rektangler, der angiver det danske centrum 1. træfning og rytteriets første opstilling inden den fatale omroking.

To feltherrer



Den danske overgeneral Jobst Scholten (1647-1721) t.v. og Sachsens generalfeltmarskal Jakob Heinrich v. Flemming (1667-1728). Scholten kom som 14-årig i dansk tjeneste, og var bl.a. oberstløjtnant ved Livgarden til Fods i Skånske Krig, kommandant i Rendsborg og chef for Dronningens Livregiment. Under Den Spanske Arvefølgekrig 1701-13 var han som generalløjtnant næstkommanderende ved det danske korps og blev i 1710 øverstbefalende for den danske hær. Scholten var også elev af Ruse som ingeniørofficer, hvilket kom ham til gode ved de mange kampe om fæstninger. Han var således i en periode chef for Fortifikationssetaten i Hertugdømmerne. JGA

Den karolinske armén og slaget ved Gadebusch set ud fra en svensk synsvinkel (GL)



Den karolinska armén

Den karolinska armé som gick in i det Stora Nordiska kriget var resultatet av många års intensivt arbete och den i förhållande till sin tid den bäst övade och utrustade armé som Sverige någonsin ägt. Erfarenheterna av rekryteringen under det Skånska kriget 1676-1679 ledde till att Karl XI inledde ett arbete för att skapa ett heltäckande och stabilt militärt indelningsverk. De avgörande besluten fattades på riksdagen 1682. Det gamla systemet med utskrivningar ersattes av ett system med i förväg utsedda och övade soldater som i fredstid försörjde sig själva som jordbrukare. Som en

komplettering fanns även värvade förband, bland annat artilleriet. Regimenterna fick namn efter de landskap där de huvudsakligen var förlagda och kompanier/skvadroner namn efter häraderna.

Det svenska militära indelningsverket bestod av tre delar; 1. avlöningen av det militära befälet, 2. rusthållet,, 3. det ständiga knekthållet och båtsmanhållet. Befälet avlönades genom att varje officers och underofficersbefattning vid huvuddelen av arméns förband var knuten till en viss indelning. Denna indelning bestod dels av ett boställe och avkastningen från detta samt dels av intäkter från skatte- respektive kronojord. Storleken på såväl boställe som övriga intäkter varierade beroende på innehavarens militära grad.

Rusthåll var beteckningen på ett hemman (gård) vars innehavare (rusthållaren) åtog sig att anskaffa och underhålla en ryttare med häst och utrustning. Mot detta befriades han från de så kallade grundskatterna som togs ut av jordinnehavet. Rusthållet var i regel ett större skatte- eller kronohemman och då kostnaderna var höga var det de mera besuttna bönderna som kunde komma ifråga. Varje rusthållare hade ett individuellt kontrakt med kronan och villkoren var hårda. Om rusthållaren inte uppfyllde sina skyldigheter genom att ställa upp en fullt utrustad ryttare med häst kunde han förlora gården som drogs in till kronan. Fördelarna med att vara rusthållare var ändå stora då skatten var en gång för alla bestämd och om det blev ett överskott när häst och ryttare var utrustad så fick rusthållaren behålla detta.

Det ständiga knekthållet och båtsmanhållet var organiserat så att ett antal gårdar (vanligen 2-5) bildade en rote som tillsammans åtog sig att anskaffa och underhålla en soldat eller båtsman. Mot detta erhöll bönderna frihet från utskrivningar av soldater, men de befriades inte från skatter i övrigt. De tidigare danska landskapen Skåne, Halland, Blekinge och Bohuslän stod till en början utanför organisationen och jorden roterades inte förrän vid uppsättandet av Norra och Södra skånska infanteriregementena 1811. Det infanteri som var förlagt i Skåne var värvat. Samma förhållande gällde artilleriet som i sin helhet var värvat och tjänstgjorde på fästningarna.

I Skåne indelades två rytтарregementen. Det äldre rytтарregementet sattes upp 1658 och benämndes från 1686 *Norra skånska kavalleriregementet* (senare Skånska husarregementet) och det andra som sattes upp under Skånska kriget 1676 benämndes *Södra skånska kavalleriregementet* (senare Skånska dragonregementet).

Under det Stora nordiska 1700–1719 med dess stora förluster av manskap blottades en svaghet i det militära indelningsverket, den att systemet saknade reserver. När en soldat stupade måste roten eller rusthållet skaffa en ny vilket tog tid. Vid krigsutbrottet 1700 beslöts därför att sätta upp så kallade *Männingsregementen*. Detta innebar att tre, fyra och slutligen /fem rotar/rusthåll fick gå samman och förutom den ordinarie soldaten/ryttaren sätta upp ytterligare en. I Skåne fick rusthållarna vid Norra och Södra skånska kavalleriregementena gemensamt sätta upp ytterligare 1000 man och 1703 ytterligare 400 ryttare med namnen *Skånska tre- respektive femmänningsregementena till häst*. Efter katastrofen vid Poltava 1709 då bland annat Norra skånska kavalleriregementet i sin helhet gick förlorat fick även det ordinarie regementet i sin helhet nyuppsättas. Som guvernör i Skåne 1709–1711 hade Magnus Stenbock den svåra uppgiften att fylla upp de skånska regementena med nya rekryter vilket medförde en hård belastning på rusthållarna och alla klarade inte av sina åtaganden.

Organisation, taktik och beväpning

Erfarenheterna från det Skånska kriget 1675-1679 ledde till genomgripande politiska, ekonomiska och militära reformer som grundlade förutsättningarna för skapandet av den karolinska armén.

Genom införandet av det militära indelningsverket slapp allmogen de tidigare utskrivningarna vilka var mycket betungande för bondesamhället samt minskade behovet av dyra värvade soldater. Soldaterna i ett kompani kom från samma bygd vilket skapade en stark sammanhållning i striden. Övningsverksamheten stod också på en hög nivå och Karl XI tog själv en mycket aktiv del i övervakandet av övningsverksamheten. Ett infanteriregemente bestod normalt av 1200 man indelade i åtta kompanier om 150 man vilka i strid indelades i två bataljoner om 600 man. Vid Stora Nordiska krigets utbrottet 1700 utgjordes den svenska armén av omkring 65 000 man.

Den karolinska taktiken var tydligt inriktad på ett offensivt uppträdande. Inför slaget vid Lund 1676 utfärdades ett generalen Rutger von Ascheberg ett reglemente för kavalleriet där det gjordes klart att ryttarna inte fick avlossa sina pistoler förrän man såg fiendens ögonvitor och att man skulle så snabbt som möjligt ta sig in i närstrid och använda sina värjor. För infanteriet gällde en motsvarande offensiv taktik där man framryckte under tystnad och först på nära håll avlossades en salva följt av en inbrytning med blanka vapen. Detta stridssätt visade sig ofta framgångsrikt även mot numerärt överlägsna motståndare.

Den karolinska infanteribataljonen bestod av en tredjedel pikenerare och två tredjedelar muskötskyttar. En tiondel av muskötskyttarna utgjordes av grenadjärer. Muskötskyttarna var även utrustade med värja. Piken bibehölls i den karolinska armén medan den avskaffats i den danska armén före 1690. Under Stora Nordiska kriget infördes bajonetter i den svenska armén men piken fanns med även vid Gadebusch där pikar och andra blankvapen var framgångsrika i ett väder där det var svårt att hålla krutet i musköterna torrt.

Det svenska kavalleriet var utrustat med värja, karbin och två pistoler, för dragoner värja två pistoler och musköt.

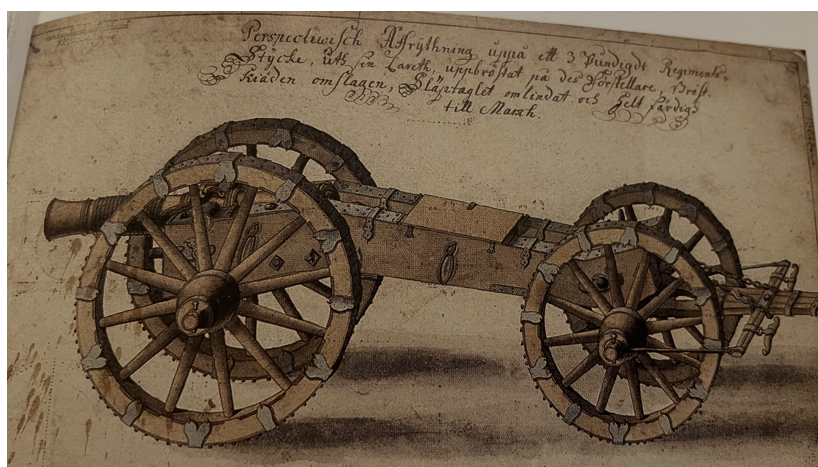
Slaget vid Gadebusch ur svensk synvinkel

Då ett nytt anfallsförbund mot Sverige ingicks beslöt de allierade makterna att inte gå till anfall mot Holstein-Gottorp och de svenska besittningarna i Tyskland. Samtidigt anhöll Brandenburg-Preussen om att dessa områden skulle garanteras neutralitet mot att Sverihe förband sig att inte använda dem som baser för krigföring. Den så kallade neutralitetsakten i Haag undertecknades på våren 1710 av kejsaren, sjömakterna England och Nederländerna samt Preussen och Hannover. Beslutet fick också stöd av August II och Tsar Peter. Det svenska riksrådet såg detta som ett välkommet andrum i kriget men Karl XII hade andra planer. Han avsåg att med en svensk här anfälla Polen från Pommern och samtidigt anfälla söderifrån med en allierad turkisk här. På sommaren 1711 anfölls de svenska provinserna i Tyskland och läget blev akut. Först då började man i Stockholm förbereda en förstärkning av de svenska styrkorna i Tyskland. Här fanns en tydlig motsättning mellan det svenska riksrådet och kungen som trots att han befann sig i Turkiet lyckades genomdriva sin vilja. Till befälhavare över den svenska armén utsåg kungen Magnus Stenbock som vid tidpunkten var guvernör i Skåne.

Genom Stenbocks energiska insatser kunde en första överskeppning av trupper äga rum i november 1711 men styrkan uppgick bara till 4 000 man infanteri och inget kavalleri. Därmed var en offensiv

krigföring omöjlig och styrkan fick koncentrera sig på försvaret av Stralsund. Kungen beordrade nu en överföring av större svenska styrkor under 1712 och Magnus Stenbock var den som skulle få detta att ske. Sverige var i ett svårt läge efter de många åren av krig och under 1711 härjade en pestepidemi. Genom att med 1713 års förväntade skatteintäkter som pant lyckades Stenbock få fram pengar till rustningar och i mitten av september 1712 embarkerade 7 600 man infanteri och 1 800 man kavalleri tillsammans med fältartilleriet på Rügen. De skepp som fraktade proviant, ammunition och andra förnödenheter blev utsatta för ett anfall av danska fartyg och stora delar av förråden gick förlorade. Ur svensk synvinkel var läget nu ganska dystert då alla svenska besittningar söder om Östersjön med undantag av vissa befästningar var i fiendens händer. Att som kungen önskade gå mot Polen var omöjligt då vägen spärrades av överlägsna fientliga styrkor. Stenbock beslöt då att istället gå västerut genom Mecklenburg där möjligheterna att försörja armén var större. En förhoppning var även att ta emot en ny transport av trupper och förnödenheter i Wismar eller Rostock. Efter framgångar mot sachsiska styrkor i Mecklenburg kunde Rostock intas utan strid. Stenbock planerade nu att gå till offensiv och beseгра de sachsiska och ryska styrkorna innan danska förstärkningar hann fram. Höstregnen gjorde nu vägarna svårframkomliga och försvårade operationerna. I väntan på att kylan skulle göra marken mera framkomlig och ge trupperna en chans till återhämtning lyckades Stenbock den 19 november förhandla fram två veckors vapenvila. En transport med nya förråd från Sverige var nu under samling i Karlshamn och den danska flottan hade avslutat sina operationer för året så den utgjorde inget hot. Det var nu vädret som satte stopp och trots tre försök kom den svenska hjälpflottan inte iväg. Läget var nu akut med överlägsna fientliga styrkor som började kraftsamla mot den svenska armén. För att förhindra en samling av de ryska, sachsiska och danska styrkorna beslöt Stenbock att anfalla de danska styrkor som stod vid Staden Gadebusch söder om Wismar.

Den 8 december stod den svenska armén vid Gross Brütz, en knapp mil öster om Gadebusch. De ryska styrkorna var för långt borta för att hinna fram men sachsiskt kavalleri under fältmarskalken Jacob Heinrich von Flemming närmade sig snabbt vilket Stenbock var medveten om. De danska styrkorna under befäl av Frederik IV och Jobst von Schulten intog redan klockan fyra på morgon den 9 december en ställning vid byn Wakenstädt tre kilometer söder om Gadebusch. De svenska styrkorna uppgick till 14 000 man mot de danska om 16 000 man plus sachsiska om 3 500 man. Den svenska armén bestod både av svenska indelta landskapsregementen och värvade tyska regementen. Den svenska underlägsenheten vägdes upp av fältartilleriets trettio pjäser mot de danska tretton, något som skulle visa sig utslagsgivande under slaget.



Artilleriet hade traditionellt varit ett i princip stillastående vapen som kunde "byta ägare" under ett fältslag. Vid Gadebusch leddes det svenska artilleriet av överstelöjtnanten Carl Cronstedt som genom egna konstruktioner utvecklat fältartilleriet till en större rörlighet. Till de trepundiga fältkanonerna lät han införa anmarschbommar, långa tvärgående stänger med vilka artillerimanskapet med eller utan hästar kunde skjuta pjäserna framför sig. Han lät också tillverka färdiga kompletta laddningar vilket gjorde att en vältränad kanonbesättning kunde avfyra skott tio till fjorton gånger i minuten. Artilleriet kunde därför rycka fram framför infanteriet och bekämpa fienden tills infanteriet hunnit upp i linje. Om fienden tog till flykten kunde kanonerna användas vid förföljande och vid en tillbakaryckning av mynningarna vända mot fienden.

De danska trupperna fick stå många timmar i snöfall som övergick i regn innan det svenska anfallet inleddes vid elvatiden. När detta skedde pågick en omgruppering av de danska trupperna vilket blottade den danska vänsterflygeln på ett för dem olyckligt sätt.

På 700 meters håll öppnade det svenska artilleriet eld och bakom framryckte huvuddelen av infanteriet med en bredd mellan 600 och 700 meter. En kanaliserande terrängen gjorde att man inte kunde gå fram med full bredd utan det övriga infanteriet framryckte på kolonner bakom huvudstyrkans flanker. Kavalleriet framryckte på ömse sidor om infanteriet. Framryckningen skedde under tystnad och med muskötén på ryggen. Först på mellan tolv och femton stegs avstånd avlossades den första salvan. Artilleriet hade följt med fram och grupperades nu i luckorna mellan bataljonerna. Ett motanfall av kavalleri kunde hejdas genom den svenska artilleri- och infanterielden. I norr anföll det svenska kavalleriet överraskande in i den danska vänsterflygeln som drogs mot mitten med ökad trängsel som följd. Den svenska vänsterflygeln hamnade under stark eld från skogen söder om Wakenstädt men kunde efter stora förluster driva tillbaka det danska infanteriet. Till detta bidrog att regnet gjort krutet i de danska musköterna fuktigt medan svenskarna anföll med fällda pikar och dragna värjor.

Trots stor numerär överlägsenhet lyckades ett anfall av sachsisk-danska kavalleristyrkor mot den svenska vänsterflygeln inte bryta igenom och det svenska infanteriet kunde fortsätta sin framryckning. När skymningen föll avklingade striden och de danska och sachsiska styrkorna drog sig tillbaka till byn Roggendorf sju kilometer öster om Gadebusch för återsamling. Hela artilleriet och delar av trossen föll i svenska händer. På grund av att det fientliga kavalleriet var så starkt torde Stenbock ha bedömt att ett förföljande var lönlöst. Den följande natten tillbringade den svenska armén stridsgrupperad på slagfältet omgiven av döda och sårade soldater från båda sidor.

Den svenska framgången berodde i hög grad på Stenbocks förmåga att behålla ledningen av striden och förmåga att agera utifrån terräng och stridsutveckling. De svenska truppernas förmåga att manövrera spelade en stor roll i slaget liksom utnyttjandet av det rörliga fältartilleriet. Magnus Stenbocks belöning efter slaget var en utnämning till fältmarskalk men han skrev själv efter slaget att "Näst Gud har vi Cronstedt och hans kanoner att tacka för denna seger". De svenska förlusterna i slaget uppgick till 500 döda och 1 100 sårade.

Slaget vid Gadebusch var den svenska stormaktens sista seger men blev ingen avgörande framgång och med den efterföljande kapitulationen i Tönningen i maj 1713 fick segern ingen betydelse för krigets utgång. Nu återstod bara kungens hemkomst från Turkiet och det sista fälttåget mot Norge där kulan vid Fredrikshald till sist ledde till fred.

Gadebusch slot (OLF)



I dagene op til slaget ved Gadebusch den 20. december 1712 opslog den danske hær sit hovedkvarter på Gadebusch Slot, hvorimod Frederik 4., der fulgte med hæren, angiveligt tog ophold hos byens borgmester. Efter slaget indkvarterede feltmarskal Magnus Stenbock sig på slottet.

Gadebusch Slot er et renæssanceslot fra 1573. Her lå oprindeligt et slavisk slot, der kan dateres helt tilbage til den tidlige middelalder. I 1200 - tallet var slottet kortvarigt besat af danske soldater, siden blev det opført som en massiv murstensborg, der var residens for fyrsterne af Mecklenburg. Endnu en forbindelse til Danmark kendes fra 1600-tallet, idet Christian 5. mødte den preussiske kurfyrste Frederik Vilhelm af Brandenburg på slottet i 1675 for at slutte deres alliance i Den Skånske Krig.

Herefter blev slottet benyttet til administrative formål. Efter 1945 blev det i DDR - tiden brugt som museum, kostskole og som administrationsbygning. I 2017 overtog den lokale kommune slottet med henblik på at etablere en musikskole og et konservatorium. Desuden er det tanken at slottet med omgivelser skal være et centrum for forskellige kulturelle aktiviteter.

Optakten til og gennemgang af den danske side af slaget (OH)

Den 1. november 1712 bryder den svenske hær op fra Stralsund med retning mod Mecklenburg og Holsten.

Frederik 4. med den danske hær fra Bremen Verden lå nu ved Hamburg, som kongen ligesom mange gange tidligere pressede penge af. Den 21. november blev parterne enige om en skadesbetaling til kongen på 246.000 rigsdaler, og som led i aftalen trak hæren sig væk fra Hamburgs territorium.

Den 25. november møde i Güstrow mellem de allierede og Magnus Stenbock. Hærene var nedslidte, og man enedes om en 14 dages våbenhvile fra den 1.12. til den 15.12. 1712. Soldaterdiplomaterne Bendix Meyer og Løvenørn blev udskiftet med general Christian Ditlev Reventlow, til at føre forhandlingerne med de allierede. Han var nu blevet restitueret efter sygdom lige inden Helsingborg nederlaget.

Den 11.12 blev de allierede ved møde i Wardow enige om, at Frederik 4. med hæren rykkede ind i den lille by Gadebusch. Sachserne og russerne skulle forhindre Stenbocks hær i at bryde ud mod Polen. Hvis den angreb den danske hær, skulle de angribe svenskerne i ryggen. Ved mødet i Wardow var alle alliansens ledere med undtagelse af Frederik 4. til stede: Zar Peter, August, Flemming, Mensjikov, Reventlow, Bendix Meyer og alle generalerne.

Nu spidsede tingene til. Den 14. december indløb rapporter om, at den svenske hær var på march mod vest, og samtidig kom der besked fra Frederik 4., at han var på vej til Gadebusch. Med de sachsiske og de russiske styrker i stadig fremmarch mod vest, var svenskerne spærret inde i trekanten Rostock, Wismar og Bützow. Den 13. december slog den danske hær lejr sydvest for Gadebusch. Da våbenhvilen udløb, rykkede hæren tættere sammen omkring byen. Nu lå danskere, sachser og russere i en bue omkring den svenske hær. Sachserne og russerne mønstrede tilsammen op mod 40.000 mand, den danske hær 16.000, næsten samme størrelse som den svenske. For Stenbock var der nu kun én mulighed for at overleve og bryde ud, før fælden klappede, og det var at slå danskerne med det samme. Han var stadig svækket efter 2 ugers anfald af kraftige mavesmerter, men bleg og svag stablede han sig op på sin hest den 16 december og førte sin hær gennem vintermørket mod Gadebusch.

Det var en mareridtsagtig march fra svenske hærs kantonnement syd for Rostock til Gadebusch, 71 km, som blev klaret på under 5 dage i isnende kulde. Der blev marcheret dag og nat. Når mandskabet skulle hvile en time, blev der slået på tromme, og soldaterne hvilede, hvor de var uden telt eller strå.

De allierede hære blev ret hurtigt opmærksomme på Stenbocks march, men det forhindrede hverken August eller Peter i at deltage i en god fest om aftenen den 16. december.

Det var først den 18. december, at man fra allieret side indså, at den svenske hær var på march mod Gadebusch.

Flemming svang sig i sadlen, og med 3.500 kavalerister red han i ildfart til undsætning.

Den 19. om eftermiddagen fik Von Scholten bud fra Flemming, at han var på vej og forventede at ankomme om morgenen næste dag.

Danske opklaringsenheder opdagede den svenske hær om eftermiddagen ca. 5 km øst for Gadebusch.

Næste morgen stillede hærene op til slag. Den danske hær marcherede ud af sine forlægninger kl. 4 om morgenen til den af von Scholten valgte slagmark. Mærkeligt nok synes han ikke at have foretaget videregående rekognosceringer i terrænet.

Hæren tog opstilling på en bakketop for enden af en dal. Det var en sikker stilling, men meget smal.

Til højre var stillingen dækket af, men også delvist spærret af en skov, mens venstre fløj blev beskyttet af en ø og de mosedede områder omkring den. Men der var med nød og næppe plads til den danske hær på den plads, der var fri. Hæren var opstillet på traditionel vis med infanteri i midten og kavaleriet på fløjene, men på højre fløj blev rytterne blokeret af skoven, fordi der ikke var plads og udsyn for dem. Det var uheldigt for en hær, som besad et fortrinligt rytteri på over 6000 mand og lidt over 9000 infanterister.

Før svenskerne angreb ankom feltmarskal von Flemming, som var redet i forvejen for sin sachsiske undsætningsstyrke på ca. 3.500 kavalerister. Han var meget kritisk overfor den danske opstilling. Der var ikke plads til kavaleriet ude på fløjene. I stedet burde stillingen besættes som en fæstning forsvaret af infanteri og kanoner og rytteriet skulle med manglen på plads sættes om bag infanteriet for at angribe fjendtlige enheder, som brød igennem den danske linje.

Der var også blandt de højere danske officerer utilfredshed med von Scholtens dispositioner. Det er uvist, om von Scholten bøjede sig for flertallet, eller om Frederik 4. lod sig overbevise, men med alt andet end god mine gav von Scholten ordre til omrokering i opstillingen efter Flemmings forslag. Det var selvfølgelig netop på det tidspunkt, at svenskerne dukkede op.

I stærk modsætning til von Scholten havde Magnus Stenbock allerede under våbenhvilen den 1.-14. december rekognosceret området. Syg og dårlig som han var, red Stenbock foran den svenske hær og vurderede angrebsmulighederne. Det gjorde han mesterligt. Han angreb det danske centrum, hvor fodfolket stod, og hvor der netop her ved 11 tiden var forvirring, fordi danskerne var i gang med omplaceringen af tropperne.

Sin vane tro ligesom før slaget ved Helsingborg sørgede Stenbock for godt med snaps til sine mænd.

Stenbock havde et fremragende ledet artilleri ved oberst Carl Cronstedt, der stærkt understøttede det svenske angreb. De svenske pjecer blev i modsætning til de danske trukket frem med løbet pegende frem.

Et stærkt angreb af svenske kavalerister, der i ly af krudtrøgen og opmærksomheden om fremstødet i midten overraskede de intetanende danske ryttere på venstre fløj, der var svækket af omrokingerne i sidste øjeblik, fik venstre fløj til at vige, og det lykkedes ikke de tililende officerer at stoppe flugten.

På den højre fløj gik det bedre med flere succesfulde rytterangreb på svenskerne bl.a. af de sachsiske ryttere anført af Flemming, som gennem hele slaget var med, hvor det gik hedest til. Men bag fløjene smuldrede den danske hær. Frederik 4. blev til sidst overtalt til at flygte, skønt han til det sidste insisterede til at blive hos sine folk.

Den danske hær var nu på flugt mod vest. Den svenske hær var for udmattet til at forfølge, men blev hele natten stående på deres poster på slagmarken. I midten af hæren stod 2.500 fanger, sikkert med minimal beskyttelse efter at være blevet udplyndret. Omkring dem lå mange tusinde menneske- og hestekroppe. Og stemmerne. Tusindvis af sårede lå strøet på valpladsen, og deres bønner om hjælp til at blive forbundet eller få en nådig kugle svandt langsomt hen. Næste dag begyndte den første oprydning.

En mirakuløs sejr for Stenbock. Tabene havde været store. Størst for danskerne med 3000 faldne og sårede og 2500 tilfangetagne. Svenskernes og sachsernes væsentlig mindre.

Efter få dage rykkede den svenske hær videre vestpå op i Holsten, langsomt fulgt af danske, russiske og sachsiske enheder.

Frederik den 4. var flygtet til Mölln i Lauenburg. De fleste danske og sachsiske soldater havde foretaget et nogenlunde velordnet tilbagetog i store grupper. Allerede få dage efter slaget var en plan klar til fordeling af den slagne hær. Det danske og sachsiske kavaleri var stadig intakt i sammenhængende enheder.

Fra Gadebusch til Tønningen

I begyndelsen af det nye år satte Stenbocks hær over Trave og ind i Holsten og dermed ind i et område, der ikke var blevet udsuget endnu.

Et sejrrigt felttog op i Jylland, som under Torstensonfejden eller under Karl Gustav 1657-58, der trængte op i Jylland og båret på en bro af is over bælderne til Sjælland og den Roskildefred, som lemlæstede Danmark, var en mulighed for en sejrrig svensk hær.

Stenbocks ``gode`` ven Mauritz Vellingk, som vi husker som generalguvernøren i Stade, som hurtigt forlod byen, før belejringen til et behageligt ophold i Hamburg, hjalp ikke på situationen med sine råd og krav. Han opfordrede Stenbock til at marchere nordpå som i gamle dage, men inden da havde han et lille job til ham. Han skulle brænde Altona af.

Det betød en afstikker sydpå, men som Vellingk fremhævede, så var der en god grund til at brænde byen med omkring 2000 huse af, nemlig som gengældelse for bombardementet af Stade. Det var stik imod tidens skrevne og uskrevne regler, hvorefter en fæstning eller fæstningsby kunne

bombarderes med eller uden civile, mens rene terror- og gengældelsesaktioner som at sætte ild på en ubefæstet by blev anset for barbariske. Stenbock følte selv, at det var forkert og ville prøve at plukke Altona for penge, fremfor at ødelægge den.

Den 7. januar sendte Stenbock 2 af sine mest betroede oberster, Basewitz og Strömfelt, til Altona med 200 kavalerister og 800 dragoner. Næste morgen ankom han selv. Efter flere afpresningsforsøg fik han brandskatten op på 36.000 rigsdaler. Men Vellingk var ubøjelig, skønt Stenbock anførte faren for gengældelsesaktioner mod svenske byer i Pommern, og at alle hans generaler var imod aktionen. Intet bed på Vellingk, som ifølge Stenbocks erindringer flere år senere talte med en spotsk og myndig tone og truede med ubehagelige konsekvenser for Stenbock, hvis han ikke adlød.

Tilbage i Altona gav Stenbock ordre til oberst Strömfelt om at sætte aktionen i værk.

Det var ikke meningen at indebrænde Altonas beboere i deres huse. Beboerne blev kaldt, jaget eller smidt ud af husene, og plyndring var strengt forbudt. Hen ad midnat gik kommandoer til fods eskorteret af ryttere rundt med fakler og halmknipper og satte ild til byens huse. Vi ved ikke, hvor mange der omkom, men det må have været hundredvis.

Uforståeligt, at Sveriges store feltherre og mest sejrende general fulgte en så tåbelig ordre. Magnus Stenbock måtte senere bitterligt erfare, at med Altonas brand forlod lykken og heldet ham.

I denne tid spillede Frederik 4. et dristigt spil med høje indsatser, der viste hans storhed og dygtighed til kølig overvejelse af styrker og svagheder.

Afbrændingen af Altona kunne fortolkes som en politisk funderet terrorhandling, der skulle vise Frederik 4., at her kom en svensk hær, der kunne hæрге og brænde sig vej hele vejen til Skagen. Hovedflåden lå aftaklet i København og så på, mens svenskerne tre gange søgte at sende en transportflåde til Stenbock.

Hæren var amputeret med et infanteri, som var revet op ved Gadebusch og ikke var kampdygtigt endnu. De allierede vaklede. Sachsen-Polen søgte åbentlyst en separatfred. Rusland kunne frygtes at ville vende sig mod hjemlandet for at forsvare Ukraine mod en osmannisk invasion.

Men Frederik 4. vaklede ikke.

Denne gang var der hverken tale om en bro af is over bæltene til Sjælland eller en demoraliseret alliance. Han fik sikret sachsernes og russernes fortsatte opbakning og lod Stenbocks hær marchere ind i en blindgyde i Jylland. Han gamblede på, at sømagterne ikke ville udnytte, at København var forsvarsløs, at Storbritannien midt i en fredsproces ikke ville gribe ind i Norden, og at Hannover, Preussen og kejseren ville indskrænke deres modstand mod et angreb på Gottorp til protester. Internt vurderede han, at der stadig var ressourcer at trække på. De tre norske regimenter ville blive overført sikkert, de 6000 mand udlejet til Nederlandene ville vende hjem, og svenskerne ville ikke kunne mobilisere deres flåde. Kassen var ikke helt tom, for pengene fra Hamburg rakte lidt endnu, og snart rullede skatteindtægter fra Bremen ind. Terningerne var stadig på bordet. Han spillede højt spil og vand

Den sidste march.

Den svenske hær bevægede sig gennem Holsten og satte 17. januar 1713 over Ejderen ind i Slesvig, som man begyndte at udsulte for at forsyne hæren, som efter et svind efter slaget ved Gadebusch talte ca. 14.000 mand.

Stenbocks stilling var usikker og farlig. Han var til stadighed tæt fulgt af den allierede styrke, der konstant pressede ham, bl.a. ved en træfning ved Hallingstedt, nordøst for Friedrichstadt, der viste Stenbock, hvor nær de var, og at en afslutning på slagmarken nærmede sig.

Den forenede dansk-russisk-sachsiske styrke var på ca. 38.000 mand, hvoraf halvdelen var russere med en lige fordeling mellem rytteri og infanteri. Zar Peter var fulgt med hæren, som dens nominelle øverstkommanderende. Frederik 4. var taget fra Fredericia til Rendsborg til zaren, da han fik underretning om, at svenskerne var gået ind i Slesvig.

Ved et krigsråd med sine generaler besluttede Stenbock, at hæren burde forsøge at komme ind i Tønning fæstning. Det var afgørende for Gottorp at fastholde neutraliteten, så udadtil skulle Gottorps modstand mod at åbne fæstningen udkæmpes af Stenbock. På dette grundlag udspandt sig et net af forfalskede breve og aftaler.

Det var Gottorp, der lagde planen og sørgede for brevene, som de mødte op med i Stenbocks hovedkvarter den 23. januar 1713, startende med et truende brev fra Stenbock til den gottorpske administration, hvor han krævede adgang til fæstningen.

Kommandant Zacharias Wolf krævede en direkte ordre fra Gottorps administrator, Kristian August.

Det fik han ved endnu et falsk brev og den 13. februar 1713 var den svenske hær så presset, at Stenbock besluttede at starte indlægningen af sine enheder, hvis tilbagetog fra de allierede styrker begyndte at ligne en flugt.

Der var nu ikke mere så meget brug for hestene, at det kunne forsvares at fodre dem med den havre, som snart skulle bruges til brødbagning, så de blev slået ihjel. Det var krigens anden store hestemassakre. Den første var danskernes nedslagtning af hestene ved rømningen af Helsingborg efter nederlaget til Stenbock i 1710.

Nu træder diplomatiet i aktion. Gørtz fra Gottorp og Flemming fra Sachsen får Frederik 4. med på en plan om ved forhandling at få en aftale med Stenbock om at rømme Tønning.

Stenbock, der har opgivet at blive undsat fra Sverige, ser ingen muligheder i at forblive i Tønning og, vender planen med Vellingk, der med vanlig iskold selvsk beregning afviser at rådgive Stenbock. Det er alene hans beslutning.

Forhandlingerne om de nærmere omstændigheder og vilkår trækker ud, og Frederik 4., der kender Gørtz og hans evner for dobbeltspil, erstatter Gørtz med Poul Løvenørn (tidligere i russisk tjeneste), som han tidligere har anvendt som problemknuser. Han kræver forhandlingerne, som han nu selv følger tæt, ført hårdt og kontant uden mulighed for velvilje.

Det medfører en aftale med Stenbock, der skal kapitulere, aflevere alt udstyr og materiel og med sin hær gå i krigsfangenskab. Den 20. maj 1713 marcherer den svenske hær ud af Tønning og i krigsfangenskab.

Zar Peter er nu travlt optaget med at udvide sine besiddelser i Finland.

Frederik 4. er travlt optaget med at forsvare Danmarks interesser overfor Gørtz og Vellingk, der for Gørtz's del er et dobbeltspil med et neutralt Gottorp udadtil, men samtidig forhandler Gørtz med Vellingk og den ny konge af Preussen, Friedrich Wilhelm 1, med en voksende magt og indflydelse, om Preussens hjælp til at Gottorp kan få sine områder tilbage og hjælp til at sikre de svenske besiddelser i Nordtyskland. Dette sikres ved en traktat mellem Sverige, Preussen og Gottorp, der senere viste sig at være uigennemførlig.

Medio november 1713 ankommer eskadren fra Stralsund med artilleri, infanteri og rytteri i København, og hermed var sidste del af 1713 spildt med intriger og aftaler, uden at man var kommet en afgørelse vedrørende Stralsund og krigen nærmere, men Danmark havde klaret skærene i 1713 takket være britisk og preussisk tøven og hjælp fra Rusland i rette øjeblik.

Det forfalskede brev

Det var nu i begyndelsen af 1714 vigtigt for Danmark inden Zaren skiftede mening at udsukke Gottorps håb om en redning af Tønning og frigøre de tropper, som indesluttede fæstningen.

Som det ikke sjældent ses ved langvarige belejringer, udviklede der sig et forhold mellem belejrerne og de belejrede ved Tønning, herunder mellem Tønningss kommandant, Zakarias Wolf, og chefen for belejringsstyrken, Brigadér Keyl.

Vi kender ikke ophavsmanden til den følgende plan, men den udsprang af en næsten diabolisk snu hjerne. Til udførelsen på stedet blev valgt en mand, der tidligere havde udvist stor fleksibilitet og handlekraft. Den 21. januar 1714 blev problemknuseren Poul Løvenørn adviseret om, at han snart skulle rejse til Tønning i en hemmelig mission, og som en anden James Bond mødte han 4 dage senere op i rådstuen på slottet, hvor han i Gehejmekonseilets tilstedeværelse fik sine papirer og instruktioner.

Han skulle begive sig til Tønning for i samarbejde med Keyl at narre kommandant Wolf til overgivelse, og det var vigtigt at redde de ordrer, som Wolf havde modtaget om at lukke Stenbock ind i Tønning. Midlet var et falsk brev, som skulle smugles ind i Tønning og overgives til Wolf. Det falske brev var dateret Berlin 10. januar 1714 og oplyste Wolf om, at brevskriveren regnede med at den seneste proviantering af Tønning havde løftet humøret. Derefter blev situationen analyseret med den konklusion, at det ikke var håb om direkte støtte fra Rusland, Storbritannien og Preussen. Derfor måtte man forvente, at Danmark ville skride til angreb ved førstkommande frostperiode. Brevskriveren følte sig sikker på Wolfs og hans officerers fasthed og troskab, men: Hvis situationen blev værre, og danskerne så ud til at ville angribe, og Wolf ikke ville kunne holde ud mere end 4 uger, var han hermed bemyndiget til at indlede forhandlinger om Tønningss overgivelse. Der var ingen underskrift på brevet, som nu ligger blandt von Scholtens papirer i Rigsarkivet.

Fra København rejste Løvenørn i al hast til hertugdømmerne, hvor von Scholten samtidig havde fået ordre til at forberede en storm på Tønning, hvis andre overtalelsesforsøg ikke lykkedes. Den oprindelige plan havde været at smugle brevet ind med en garverdreng, men Løvenørn og Keyl vurderede, at man ikke kunne få nogen til at tage et brev med, fordi de danske belejrer var skredet kraftigt overfor folk, som smuglede breve til Tønning. Men de to opfindsomme herrer fandt på en plan B. Et eksempel på det mærkelige familiære forhold mellem belejrede og belejrer var, at Wolf flere gange så mindeligt havde anmodet Keyl om noget peberrod, som ansås for at have medicinske virkninger. Det havde Keyl nægtet, men nu kom det så belejligt for planen, at borgmesteren i Tønning, som åbenbart havde forladt byen kom til Keyl og anmodede om at måtte sende Wolf nogle forfriskninger og lidt peberrod, fordi han var lidt småsyg. Løvenørn var tilstede og opførte sammen med Keyl et lille skuespil, hvor han sagde til brigadéren, at det da ikke kunne skade at sende den stakkels mand lidt peberrod. Keyl gav efter, og næste dag skulle en tjener med en kurv forfriskninger og peberrod ledsaget af en trompeter ride til Tønning og ind i fæstningen. Lige før afgang blev tjeneren distraheret, og Løvenørn så sit snit til at lægge brevet i bunden af kurven ved siden af pakken med peberrod.

Herefter var det bare at vente og vise de belejrede, at en storm af fæstningen var forestående ved at foretage en større rekognoscering af befæstningsværkerne med mere end 100 mand, som skabte stor opstandelse i Tønning. Von Scholten havde fastsat tidspunktet for en storm til den 10. februar, men allerede den 2. februar indledte Wolf kapitulations forhandlinger. Den 7. februar var Løvenørn til forhandling hos Wolf, hvor flere vine var på bordet til middagen, en del af livet som den danske oberst værdsatte i betydelig grad. Man sagde senere om ham, at han havde de værste malerier på væggen og de bedste vine i kælderen.

Den 8. februar blev kapitulationsbetingelserne underskrevet. Garnisonen fik fri afmarch til Eutin med deres bagage og håndvåben, men selve fæstningen med våben, ammunition og inventar blev kongens.

Der var en vis symmetri i Wolfs overgivelse. Et falsk brev havde lukket Magnus Stenbock og hans hær ind i fæstningen, og et falsk brev fik fæstningens kommandant til at overgive den.

Man sikrede sig også alle fæstningens arkiver, dokumenter og breve, ikke mindst den samling af forfalskninger, der havde åbnet fæstningen for Stenbock, og som vakte stor opmærksomhed og kritik af Gottorp i Europa.



Ole Hald

Kilder:

Dan H. Andersen: Store Nordiske Krig. København 2021.

Generalstaben: Bidrag til den store nordiske krigs historie 7. bind. København 1922.

Lars Christensen: Den danske drøm om revanche. København 2021.

Den danske belejring af Tønning (JGA)

Under Store Nordiske Krig (1700-1720) rykkede den svenske hær under general Magnus Stenbock ind i den holsten-gottorpske fæstning Tønning, som efterfølgende blev belejret af en dansk-russisk-saksisk styrke. Den 16. maj 1713 overgav feltmarskal^{xvi} Stenbock sig til kong Frederik 4. af Danmark-Norge, og den Holsten-gottorpske garnison overgav sig til Kongen den 7. februar 1714.

Tidligere operationer mod Tønning 1627-1700

Ved hertugdømmernes deling i 1544 under Christian 3. (1503-1534-1559), da hans yngre brødre Hans og Adolf var blevet myndige, tilfaldt Tønning de holsten-gottorpske hertuger. Hertug Adolf af Gottorp opførte Tønning Slot (nedrevet 1735) og gav byen købstadsrettigheder i 1690, idet havnen blev anlagt allerede i 1613. Under Kejserkrigen 1627-1629 blev byen besat af de kejserlige tropper under feltmarskal Albrecht von Wallenstein.^{xvii} Fra 1644 blev byen befæstet og var herefter Hertugen af Gottorps hovedfæstning. Slottet i Tønning var således en alternativ og relativ sikker residens til Gottorp Slot. Under svenskekrigene 1657-1660 belejrede den danske hær Tønning i 1659, men var ikke i stand til at erobre fæstningen. I 1675 fordrev Christian 5. Hertugen af Gottorp kortvarigt og besatte i den forbindelse Tønning og sløjfede fæstningen. Værkerne blev genopført fra 1692 under ledelse af den svenske ingeniørofficer Zacharias Wolf (1667-1726), der 1709-10 også byggede fæstningens tøjhus. I 1700 rykkede den danske hær ind i Holsten-Gottorp, der var allieret med Sverige, og Tønning blev belejret og bombarderet fra marts 1700. Belejringen viste fæstningens styrke og måtte ophæves, dels foranlediget af kommende tilgang af et svensk korps og navnlig i lyset af den svenske landgang på Sjælland (Humlebæk) støttet af sømagterne efterfulgt af freden i Traventhal den 18. August 1700.

Efter Slaget ved Gadebusch den 20. december 1712.

Efter slaget ved Gadebusch var vejen for Magnus Stenbock mod vest og nord fri, og han gik ind i Holsten for at vinde penge og forråd. Stenbock, der rådede over den sidste større svenske mobile troppestyrke i Nordtyskland, var således gået gennem Holsten og op i Slesvig i stedet for at rykke mod øst til Pommern, hvor der stadig var svenske garnisoner. Stenbock ignorerede ordrer om at gå mod øst, idet han vurderede, at fjendens overlegne styrker ville kunne slå ham, ligesom det formentlig ville bringe ham i et risikabelt modsætningsforhold til Preussen. Udover ønsket om at reorganisere styrken overvejede han også at gentage Karl 10. Gustavs succesfulde felttog i 1658 med passage af bælterne, der som bekendt førte til Roskildefreden.

Stenbocks hær var for svækket til at forfølge fjenden og efter overnatning på slagmarken gik hæren i kantonnement i landsbyerne omkring Gadebusch, og den 31. december 1712 gik Stenbocks styrke ind i Holsten. Den svenske guvernør i de nordtyske besiddelser, general greve Otto Ottoson Vellingk (1649-1708), rådede ham til at udsuge landet og afbrænde Altona. Presset udførte Stenbock modvilligt udåden, og han skrev til kong Karl 12. bl.a.: *Men hvad Altona angår, er jeg ikke rettere, end at Deres Majestæt havde været bedre tjent med 50.000 rigsdaler til skjorter, sko eller strømper, end en håndfuld aske.* Senere skrev han: *Meget mod min vilje afbrændtes Altona, hvorved Guds velsignelse veg fra mig.*^{xviii} De 50.000 rigsdaler var Stenbocks forslag til brandskat,

men Vellingk pressede på med et uopfyldeligt ultimatum, hvorved nedbrændingen af den åbne by blev iværksat som en hævn over det danske bombardement af *fæstningen Stade*.

Da Stenbock ikke kunne gå over Ejderen ved Fæstningen Rendsborg, marcherede han ad en vestlig rute gennem Ditmarsken til Fredrikstad, hvor hæren kunne gå over isen, og den indtog derefter et kantonnement mellem Fredrikstad, Svabsted og Husum. På halvøen Eiderstedt samledes den svenske hær således ved Mildsted sydøst for Husum. Ryttérkommandoer blev sendt op gennem Sønderjylland til Flensborg, Bredsted og Aabenraa, idet man nåede at brandskatte Flensborg. Efter mindre træfninger gik Stenbock derefter tilbage til det anti-danske/prosvenske "neutrale" hertugdømme Gottorps fæstning, Tønning. Modvillig åbnede kommandanten portene for den svenske hær, og den 17. februar 1713 rykkede Stenbock således med hæren ind i den gottorpske fæstning. En plan om at overføre rytteriet over Ejderen med mulighed for at slå sig igennem til Mecklenburg blev umuliggjort af storm og strøm og resulterede i, at man måtte ihjelslå de dårligste heste og lægge resten af rytteriet i kantonnement vest for Tønning.^{xix} Terrænet i marsklandet var nærmest impassabelt for rytteri, ligesom forbindelse mellem hærens enheder let kunne svigte. Stenbock var nu isoleret, og der var ikke håb om forstærkning fra Sverige eller indgriben fra sømagterne England og Holland som i 1700.

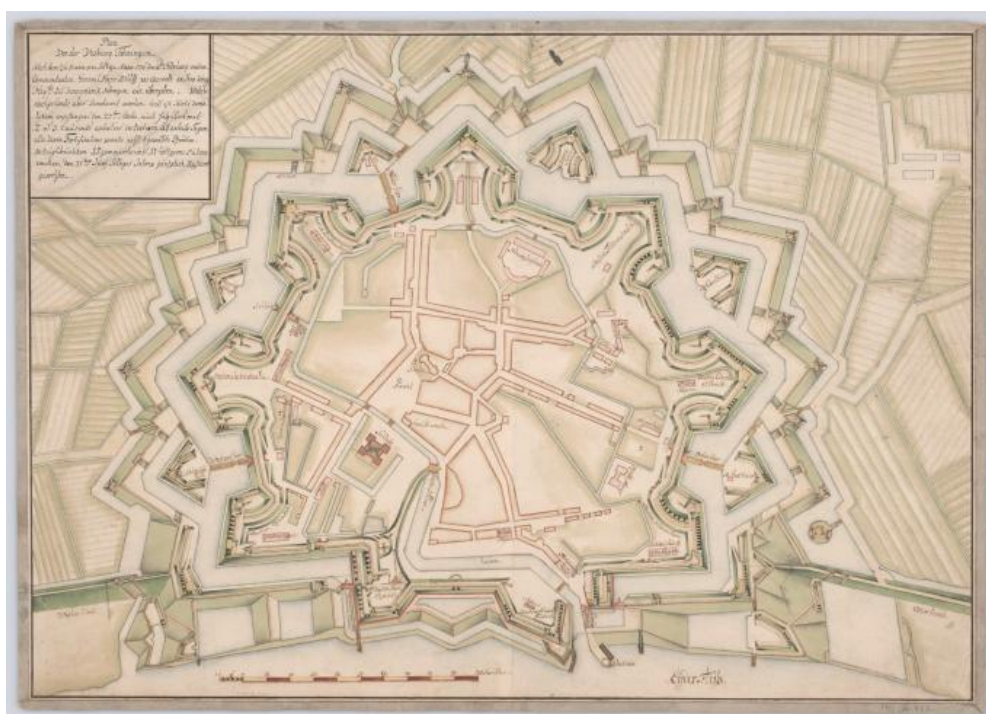


Skitse over operationsområdet visende den svenske hærs marchvej fra Rügen til Tønning.^{xx}

Fæstningens konstruktion

Tønnings befæstning må i første omgang være afsluttet i 1651. Det uregelmæssige vejnet viser, at byen kom før fæstningen. På tre sider var fæstningen omgivet af marsk og på den fjerde af floden Ejderen. Hovedværkerne var syv bastioner med foranliggende våd grav suppleret med en envelope omfattende redaner/flecher og våd forgrav. Der var tre porte mod hhv. vest, nord og øst samt adgang til den indre havn fra Ejderen, der også leverede vand til de brede og dybe voldgrave. I 1713 stod anlægget moderniseret med raveliner i voldgraven mellem samtlige bastioner, og flankerne på bastioner m.v. var gjort konkave.^{xxi} Bestykningen er opgjort til 150

kanoner på volden, delvis i fuldstændig dækkede rum.^{xxii} Fæstningen beskrives før den svenske indrykning som havende en talrig, udelukkende tysk besætning (af den gottorpske hær), fæstningsværkerne var i god stand, og byen vel forsynet med proviant til den gottorpske besætning, men naturligvis ikke til hele den svenske hær.^{xxiii} Den hertugelige hær i hjemlandet udgjorde tre bataljoner, i alt 1.800 mand og 100 artillerister samlet i Tønning minus 150 mand på Gottorp. Kommandanten var den ovennævnte ingeniørofficer, oberst Zacharias Wolff, der efter at have tjent i den svenske fortifikationsetat i Pommern var trådt i Holsten-gottorpsk tjeneste.^{xxiv}



Tønning 1714.^{xxv}

Svensk indrykning i den gottorpske fæstningsby Tønning 17. februar 1713

Den 17. februar 1713 rykkede Stenbocks korps således ind i fæstningen, idet der nu var en svensk styrke og en holsten-gottorpsk styrke inden for voldene. Efterhånden iværksattes en belejring af fæstningen, der indledtes med en indeslutning udført af de allierede dansk-norske, russiske og saksen-polske kontingenter. Den svenske og gottorpske besætning i Tønning 1713 kan opgøres således:

NATION ^{xxvi}	RYT ESK	RYT (u/hest)	FODFOLK BTN	FODFOLK	ART PJC	ART	I ALT CA.
SVERIGE		6.756		7.800		780	15.336
GOTTORP			3	1.800		100	1.900
I ALT		6.756		9.600		880	17.236

Hvis man for nemheds skyld sætter fæstningsbyens diameter til 1 km, bliver den geometriske periferi godt 3.000 meter. Teoretisk er besætningen med ca. 5 mand pr.

løbende meter således rigeligt dosseret. Med et areal af størrelsesordenen knap en kvadratkilometer og en forplejningsstyrke på ca. 20.000 har befolkningstætheden været ca. 25.000 pr. kvadratkilometer, altså kun ca. 40 kvadratmeter pr mand.^{xxvii}

Ultimo marts 1713 blev forplejningsstyrken i Tønning nemlig opgjort til i alt henved 20.000 hoveder fordelt på den svenske hær med 14.953, den fyrstelige hær med 1.800 og borgerskabet med 3.000 hoveder. Der var forråd af brød til ind i juni, men vin, brændevin, ost, gryn, ærter, krydderier, tobak og medicin ville slippe op primo maj. Hestene måtte slås ned. Af fodfolket var kun 1.500 mand i stand til at gå på vagt, og af garnisonen døde dagligt 20-30 og af borgerskabet 10-12. Desuden var der frygt for mytteri blandt de tyske soldater. Fæstningen var indesluttet, og genforsyning fra søsiden var umulig, idet den danske flåde lå på Ejderen. Hertil kom, at mulighederne for eksterne forstærkninger fra Sverige eller andre magter var udsigtsløse. Den 12. April samlede Stenbock et krigsråd bestående af fire generalmajorer, 13 oberster, tre oberstløjtnanter og to majorer, og man enedes om at gå ind på forhandlinger om afmarch fra fæstningen.^{xxviii}

Alle forhandlinger var præget af hemmeligt diplomati, intriger, falske breve osv., navnlig initieret af den gottorpske diplomat Georg Heinrich von Görtz (1668-1719). De direkte forhandlinger fandt sted i det russiske hovedkvarter i Oldenswort og kompliceredes ved at omfattede flere parter; udover Sverige og Gottorp var der jo tale om Danmark-Norge, Rusland og Sachsen-Polen.

Belejringsarbejderne skred frem, og den 8. maj var løbegravene på begge sider af hovedvejen til Oldenswort færdige, artilleriet var ankommet i form af bl.a. et antal 96-pundige saksiske morterer. Fra fæstningen havde man observeret arbejderne, og den 4. maj og de følgende dage åbnedes der ild fra voldene, dog med ringe virkning.

Allierede hære til rådighed ved Tønning i 1713

NATION ^{xxix}	RYT ESK	RYT	FODFOLK BTN	FODFOLK	ART PJC	ART	I ALT CA.
DANMARK	36	4.719	7	3.323	16	160	8.202
SACHSEN	48	6.778	3	1.467	25	250	8.495
RUSLAND	30	7.020	30	13.980	50	500	21.500
I ALT	114	18.517	40	18.770	91	910	38.197
DK%	32	25	18	18	18	18	21

Hertil irregulære tropper som polske husarer, kalmukker og kosakker. Endvidere et stort antal nonkombattanter. I tallene er ikke medregnet de talrige syge. I Rendsborg forplejedes den 1. februar knap 1.600 syge russiske infanterister. Tallene er for styrken i Ejderstedt ultimo januar 1713. De allierede hære var således kvantitativt overlegne på alle felter i forhold den svenske hær i Tønning. Til-/afgang og deployering af rytteri er usikkert.

Den danske hær havde lidt væsentlige tab i Slaget ved Gadebusch; infanteriet havde mistet halvdelen af sin styrke, kun få bataljoner var i kampdygtig stand; artilleriet havde små personeltab, men alt materiel gik tabt. Rytteriet var stadig fuldt kampdygtigt. Kongen og generalerne var optimistiske. Terningerne er kastede, sagde Frederik 4.; Gud kan endnu vende alt til det bedste! Hæren gik i kantonnement i

Holsten, og man tog energisk fat på reorganiseringen. Regimenternes udrustning kompletteredes fra tøjhusene, artilleri blev hentet i Rendsborg og syge blev evakueret til Fredericia. Seks tusind kamperfarne mand, der havde været i international tjeneste under Den Spanske Arvefølgekrig tilgik i stift Bremen, et par rytterregimenter på Sjælland blev sat i beredskab, og fra Norge tilgik flere tusind mand. Desuden blev fæstningerne Glückstadt, Rendsborg og Fredericia sat i forsvarstilstand.^{xxx}

Stenbock kapitulerer 16.maj 1713

Presset mod Stenbock blev forøget, og efter 2 ½ måneds forhandlinger, intriger og diskussioner om formaliteter blev kapitulationen underskrevet den 16. Maj 1713 i Oldenswort af seks repræsentanter fra dansk side og fem repræsentanter fra svensk side. Dokumentet var klart affattet og rummede 22 afsnit. Kapitulationen fastslog indledningsvis i 1. Afsnit, at hele den svenske armé i fæstningen Tønning overgiver sig, idet chefen, generalerne og overofficererne, m.v. beholder alle deres våben. Underofficererne og de menige soldater beholder alene deres sidevåben og mundering. Kanoner, geværer såvel som rytter-, dragon- og artillerihest og alt hvad der hører til krigsarmaturen skal blive tilbage i intakt tilstand. Insignier, pauker, estandarter, faner og trommer afleveres af de svenske tropper i Hoyerswort under udmarchen. De øvrige afsnit fastslog detaljer om udmarchen, transport, baggage, udveksling af fanger, syge og såredes forhold, m.v. I artikel 19 lovede den danske konge ikke at bombardere Tønning i ”indeværende år”. Desuden bemærkedes, at Kongens allierede havde billiget de i dokumentet anførte betingelser.^{xxxii}

Den 20.maj 1713 begyndte den svenske hær udmarchen fra Tønning. Styrken var opgivet til 8.488 sunde og 2.932 syge, i alt 11.420 hoveder, hvortil kom 1.047 ”knægte”. Kong Frederik 4., den russiske generalissimus, fyrst Mensjikov (1673-1729) samt danske og russiske generaler havde indfundet sig i Hoyersworth, hvor en anselig styrke af alle tre hære var opstillet. På 15 skridts afstand fra Kongen sad Stenbock af, rakte ham hånden til et kys, og overgav ham styrkelisten. På Kongens opfordring sad Stenbock atter op og fulgte med til Hoyerswort. Under en kort audiens anbefalede Stenbock sig og sin hær til Kongens nåde, og man lovede gensidigt at overholde kapitulationen.^{xxxiii}

Den danske hær indsat ved Tønning udgjorde 28 bataljoner og 40 eskadroner, den russiske ca. 25.000 mand og den saksiske ca. 5.000 mand. I løbet af juni og juli var de allierede styrker udmarcheret fra den danske konges territorium. Krigsbyttet blev opgjort efter styrkeforholdet. Der tilgik således Danmark et 23 faner og 31 estandarter samt bl.a. 48 trommer, 1.013 karabiner, 1.454 flintemusketter, 1.233 bajonetter, 61 korsgeværer, 311 piker og 835 sadler.^{xxxiiii}

Stenbock endte sine dage i dansk fangenskab på Kastellet i København; så han havde ret i udsagnet efter nedbrændingen af Altona: *Guds velsignelse veg fra mig!*



Lidt syd for byen Oldenswort ligger halvøen Eiderstedts eneste herregård Hoyerswort, som er opkaldt efter den danske staller (≈amtmand) på Ejdersted Caspar Hoyer. I 1632 blev Hoyerswort købt af enkehertuginde Augusta af Gottorp. Renæssancebygningen var også det sted, hvor kong Frederik 4. i 1713 modtog general Stenbocks overgivelse af den nærliggende fæstning Tønning.

Den Holsten-gottorpske garnisons kapitulation den 8. februar 1714.

På grundlag af rekognoscering rådede den danske troppefører, brigadér Johs. Kneyl^{xxxiv} over tre muligheder for operationer mod fæstningen: En frostplan, hvortil der blev anskaffet isporer og brædder m.v. samt en tøvejrplan; begge med det formål at gennemføre en storm. Hertil kom muligheden af at true kommandanten hårdt og skærpe indeslutningen til det yderste. Kong Frederik blev dog sparet for at vælge mellem disse tre muligheder. Efter en større mellemregning af forhandlinger, list og intriger blev kapitulationen på 12 afsnit underskrevet den 8. februar 1714 klokken 10 af Kneyl, Løvenørn^{xxxv} og kommandanten Zacharias Wolff. Umiddelbart efter rykkede et par danske bataljoner ind i fæstningen.^{xxxvi} Garnisonen og borgerne var hårdt ramt af belejringen. Af soldaterne og deres familier døde omkring 1.100, heraf 400 kvinder og børn. Af Tønnings borgere døde mindst 742. Der var formentlig kun 400 kampduelige soldater, som marcherede ud af fæstningen.^{xxxvii} I august blev der landsat omkring 500 danske soldater på den gottorpske ø Helgoland, og efter

bombardement fra søen den 7. august 1714 overgav øen sig og forblev under den danske krone til 1807.^{xxxviii} De danske styrker havde nu kontrol over Holsten-Gottorp, og efter overgivelsen blev Tønnings fæstningsværker demolerede.



Feltmarskal Magnus Stenbock med ledsagende officerer overgiver den svenske hær i fæstningen Tønning i 1713. Fæstningen ses i baggrunden – tillige ses telte med danske flag. Centralt i billedet ses Frederik 4. af Danmark-Norge omgivet af generaler og den russiske generalissimus, fyrst Mensjikov. Til højre Den Kongelige Livgarde til Hest.^{xxxix} Forlægget for Hestgardens estandart har formentlig været de stadig bevarede to eksemplarer i forgemakket til audienssalen på Christiansborg Slot.

Svenskerne fordrevet fra Nordtyskland 1716

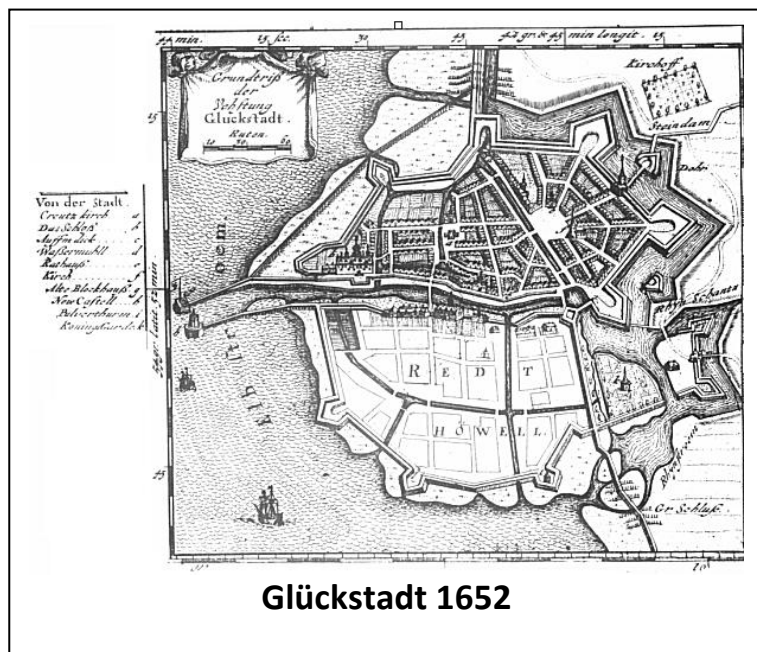
Efter fem års ophold i Det Osmanniske Rige efterfulgt af 16 døgns ridt gennem Mellemeuropa ankom den svenske konge, Karl 12, til Stralsund den 20. november 1714. Den danske flådes overlegenhed bevirkede, at den svenske flåde forblev i Karlskrona. Kongen undslap til Sverige inden den svenske garnison i Stralsund kapitulerede den 23. december 1715; efterfølgende kapitulerede styrken i Wismar den

19. april 1716. Hermed var et af Danmark-Norges vigtigste mål med krigen nået – svenskernes fordrivelse fra Nordtyskland.

Jesper Gram-Andersen

Den Glückstadske Søequipage 1712-15 (FWJ)

Fæstningen Glückstadt på Elbens nordlige bred ca. halvvejs mellem Hamborg og Elbmundingen påbegyndtes omkring 1620. Den skulle virke som base for den glückstadtske sø-ekvipage, dække



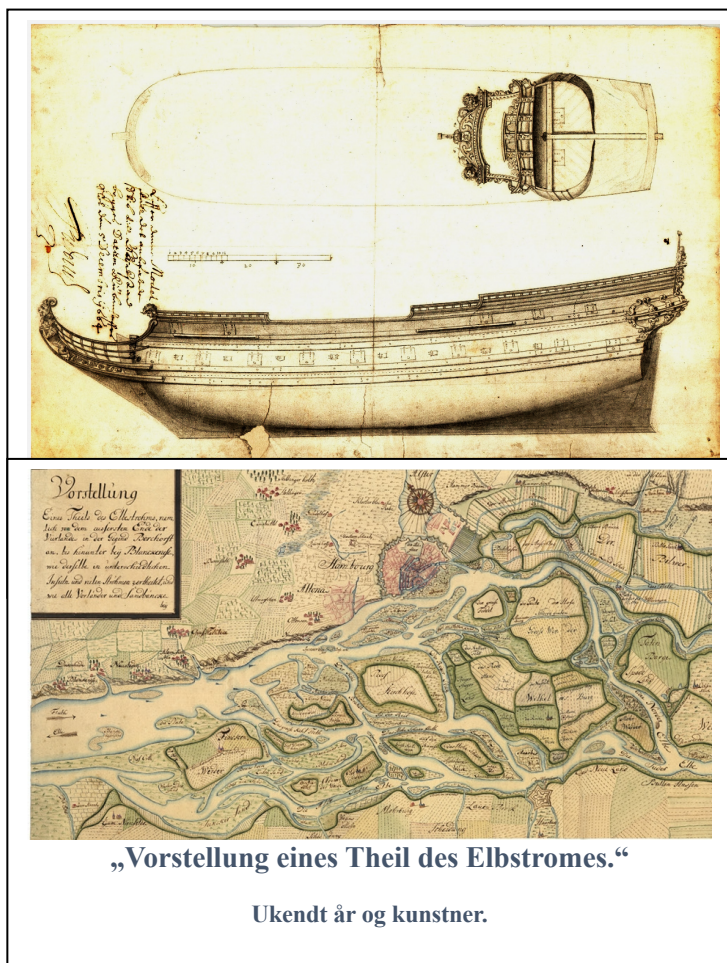
den danske konge opkrævning af told på Elben og medvirke til bekæmpelsen af pirater på Elben. Som flådestation havde Glückstadt begrænset værdi, selvom fæstningen der havde sin relativt største betydning, og der helt til 1814 var en flådestyrke stationeret i dens havn med et lille værft til sin drift. Allerede i Christian IV's Tid eksisterede der en såkaldt »Sø-Ekquipage« i Glückstadt, hvortil der fra tid til anden sendtes orlogsskibe, og, da striden med Hamborg i september 1630 antog betydelige dimensioner, samledes hele 27 danske Skibe under Klaus Daa og leverede 22 hamborgske skibe under borgmester Albrecht von

Eitzen et regulært søslag på Elben. Først i 1641 ordnedes toldspørgsmålet mellem Hamborg og Glückstadt således, at der blev opkrævet Told begge Steder.^{x1}

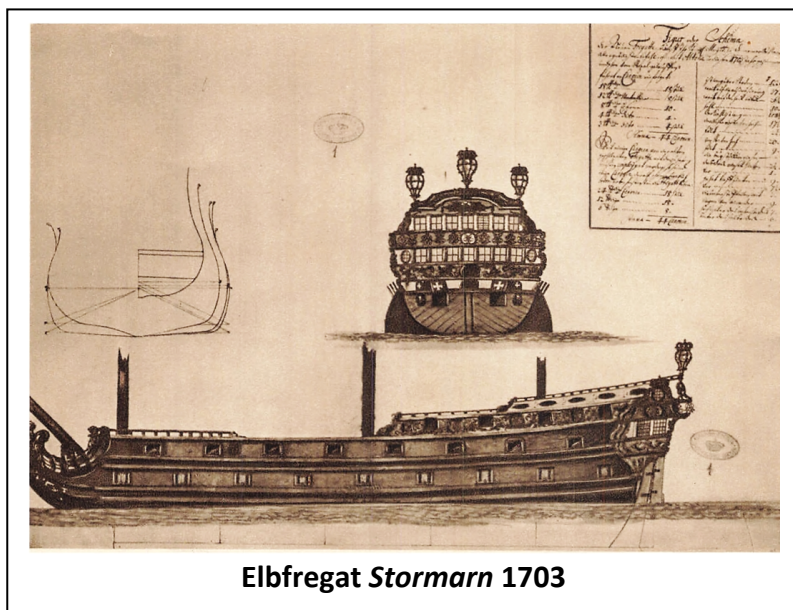
En fast flådestyrke kom der dog først mellem 1673-77, om end der allerede fra 1661 eksisterede nogle smækker som fast skibsmateriel ved ekvipagen, og den egentlige faste Glückstadtske Ekvipage skriver sig fra c. 1676.

I Den Skånske Krig spillede Glückstadts Ekvipage dog ingen nævneværdig rolle; det fremgår endogså af indberetninger til Admiralitetet, at "franske og tyrkiske Kapere i den Grad spillede Mester ved Elben, at de gik i Land, indrettede sig der og en Tidlang opkrævede Told af indgående Skibe til Elben."^{xi}

Den korte krigsdeltagelse i 1700 begyndte for Glückstadts Vedkommende allerede i januar med udrustning af to fregatter plus nogle jagter hvortil kom to defensionsskibe. Egentlig kamp kom det dog først til i juni da fregatten *Hummeren* gik tabt efter beskydning af lybske landbatterier ved Neumühlen og påfølgende grundsætning på en af de talrige puller i floden^{xlii} mens *Dragoneren* et par dage senere erobrede nogle smækker og to svenske jagter.^{xliii}



I fredsårene 1701 til 09 foregik der kun lidt i Glückstadt, men blev dog bygget flere skibe. I 1702 blev fregatten *Dragoneren* ophugget; af dens tømmer og gods anvendtes en del til bygning af elbfregatten *Stormarn*, som derfor ikke kom til at koste mere end ca. 10 000 Rdl., og i 1704 byggede man i Neumühlen orlogsskibet *Ditmarsken* på 50 kanoner. Som alle skibe bygget til Elbens og vadehavets grunde tidevandsområde var *Ditmarsken* fladbundet og stak ikke mere end 10 fod, hvorfor admiral C. T. Sehested senere valgte det til flagskib under sine operationer i de ligeledes læge farvande ved Rügen og Stralsund. 1712-13 og 15.



Elbfregat Stormarn 1703

Da krigen med Sverige brød ud på ny, var der foreløbig ringe brug for Ekvipagen på Elben, så meget mindre, som Frederik IV ikke ønskede at »troublere« den nedersachsiske kreds, så længe disse stater ikke greb ind i krigen, og derfor beordrede, at den frie søfart på Elben ikke måtte generes. Man indskrænkede sig til at udruste to jagter at holde øje med kapere, ligesom et mindre armeret fartøj var udstationeret på Elben for at hindre, at der udførtes korn fra marsken. Når dette alligevel skete, men på lovlig måde, skulle man "så lempeligt" se at få kornet

ind til Glückstadt og så beholde det der^{xliv}.

På Elben var også 1710 fattig på begivenheder. Hovedflåden i København, der var hærget af pesten, fordrede mandskab, og aktiviteterne indskrænkede sig til konvojtjeneste på Nordsøen for at undgå de talrige svenske kapere.

Året efter blev aktiviteten væsentlig større. Orlogsskibet *Ditmarsken*. Fregatterne *Postillonen* og *Flyvende Dragon*, og fem jagter fik opgaver på Elben og med konvojtjeneste, mens *Stormarn* blev stationeret i Glückstadt. Det holdt imidlertid hårdt med at udruste skibene hvoraf flere var i dårlig stand, ligesom det kneb med at finde mandskab.

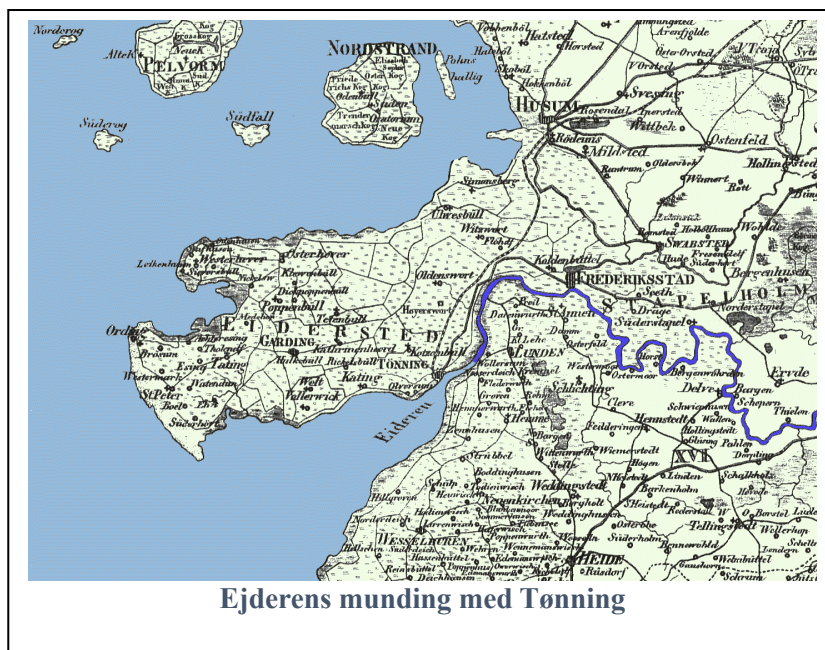
Først i juni kom *Postillonen* til Flekkerøy ved Kristiansand, og på hjemvejen jagtede skibet kapere under Helgoland. Næstkommanderende, løjtnant Wessel, blev imidlertid i Norge, thi ved ankomsten der sendte skibschefen ham med rapport til Valdemar Løvendal, der udover general for hæren var "general-direktør over civiletaten" i Norge.^{xlv} Løvendal beholdt ham hos sig og gav ham kort tid efter kommandoen over den i Langesund byggede snau, *Ormen*.^{xlvi}

Jagterne konvojerede i Tyske Bugt, vadehavet og på floderne, mens *Ditmarsken* og *Flyvende Dragon* udøvede konvojtjeneste i Nordsøen og Skagerrak. *Flyvende Dragon* gik tabt efter grundstødning på Hirsholmene i storm og snetykning den 3. januar 1712, men besætningen blev reddet, og samme år blev *Ditmarsken* afgivet som admiralskib for viceadmiral C.T. Sehested ved Rügen. Han forlangte også *Stormarn*, men kongen satte sig imod det og tilbød to jagter i stedet. Ej heller dette blev imidlertid til noget da kampene ved Stade nødvendiggjorde deres forbliven på Elben, dels mod svenske kapere og for at forhindre søtransport til den belejrede by, dels til konvojering af korntransporter og endelig for at hindre svenske troppers fremstød mod Altona. Primo august varetog Ekvipagen transporten på 32 skibe af belejringsartilleri fra Stør og Blankenese ind i Stift Bremen til brug mod Stade, mens jagterne under heftige kampe holdt svenskerne på afstand. En måned senere overgav Stade sig, garnisonen blev krigsfanger, og en derliggende snau blev indlemmet i Ekvipagen under navnet *Svenske Sorte Ørn*.^{xlvii}

Ud på efteråret blev flertallet af Ekvipagens skibe lagt op, kun tre jagter holdt søen ved Altona, ved Stade og på rekognoscering.

Gyldenløves ødelæggelse af den svenske transportflåde ved Rügen den 28. september 1712, der førte til Magnus Stenbocks march over Gadebusch og Altona til Tønning, burde som en selvfølge have medført udrustning af hele Ekvipagens, men dette skete ikke, dels som følge af majestæten

vankelmødighed, dels pga. pengeværnets elendige forfatning der forhindrede gennemførelse af selv helt nødvendige forholdsregler.

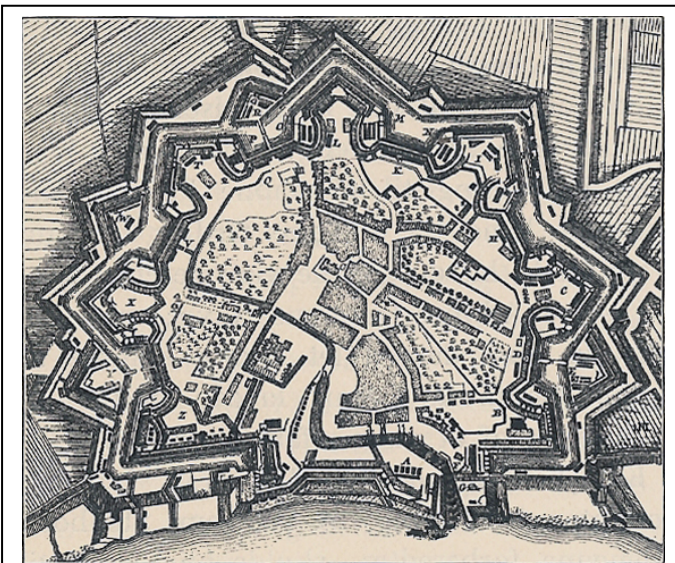


Ultimo januar 1713 drog admiral Sehested til Holsten "på orlov", men reelt for at forhandle med Peter d. Store og den sachsen-polske grev Flemming om subsidier til den Rügenske Eskadre. Samtidig skulle han føle Ekvipagens ledelse på tænderne, idet man i København var usikker på dennes administrative evner, og efter sin ankomst til Glückstadt havde Sehested overkommandoen som han udøvede med utrættelig energi indtil maj 1714.^{xlviii}

Tønning lå som nu på halvøen Eidestedt på nordsiden af Ejdermundingen og var en stærk fæstning, der som tegningen viser, var omgivet af volde med bastioner, grav, lynetter og raveliner. Der havde Stenbock trukket sig ind med sin hær, og ligesom fra land skulle byen naturligtvis afspærres fra søsiden.

Også som i dag var farvandet udfor byen imidlertid lægt med en tidevandsforskel på små tre m, kun sejlbart nogle timer omkring højvande og blot med grundgående fartøjer. Dertil skete besejling af vadehavet udfor Ejderen ad smalle render med betydelig risiko for at gå på grund fordi løbene ændrede sig med skiftende vejr.

Man beordrede derfor at kun jagter og armerede pramme skulle tage station udfor byen, mens et orlogsskib og to fregatter skulle krydse fri af kysten og således blokere indsejlingen. Prammene lejede man i Hamborg, i alt fem, som blev udrustede i Glückstadt. Besætning og armering tog man



Tønning under Store Nordiske Krig

indtil videre fra *Stormarn* der var "ganz schwach" og behøvede en større reparation – sluttelig blev elbfregatten slæbt til Hamborg og kom ikke i søen i 1713.

Den tredie marts gik to jagter og snauen *Svenske Sorte Ørn* til Ejderen mens prammene først fulgte senere, de to bestykkede med langtrækkende saksiske morterer, resten med 18 pundige kanoner fra *Stormarn*.

Fra København nåede fregatterne *Raa* og *Lossen* den 19. marts Helgoland hvor kommandanten vrangvilligt nægtede dem lods, og de derfor den 26. stod indover uden, for efter godt sømandskab uden

uheld at lade ankrene falde den 29. ½ mil neden for de øvrige fartøjer.

Den 9. april kom orlogsskibet *Island* til Helgoland hvor kommandanten var uforandret ildesindet og sågar forjog orlogsskibets chalup. Som gengældelse bemægtigede skibschefen sig en båd fra øen, sendte den med breve til Ejderen, og stod selv ind på Elben – hvor han måtte høre Sehested erklære *Island* lidet egnet til at færdes på floden.

Prammene blev nu placeret så langt inde på Ejderen at de kunne deltage i beskydningen af fæstningen. Snauen og jagterne plus nogle mindre, armerede galioter krydsede uden for flodmundingen hvor fregatterne ventede på *Stormarn*, klar til at holde gående under Helgoland, *Island* blev indtil videre på Elben. Blokaden fra søsiden var således ganske effektiv selvom noget gods landsat på kysten nåede fæstningen.

Den 16. maj modtog kong Frederik IV på herregården Hoyersvort en mils vej nord for Tønning Stenbocks kapitulation mod fri afmarch for hæren, men fæstningen holdt stand indtil februar året efter, og blokaden måtte derfor opretholdes, dog blev *Island* og de to fregatter takket af og sejlede mod København hvor de ankom i juli. I Ejdermundingen lå nu *Svenske Sorte Ørn* og fire jagter mens prammene lå nærmere fæstningen, og denne stilling blev opretholdt indtil isen gjorde den uholdbar, og skibene til Hærens store fortrydelse måtte søge vinterkvarter ved Schülp, indsejlingen dog stadig blokeret med en udlagt armeret pram og et strandbatteri,^{xlix} I december modtog Ekvipagen melding om at engelske skibe var at vente på Ejderen mhp. at bryde blokaden. Efterretningen var korrekt, idet den holstenske gesandt i London, grev v. d. Nath, havde lejet tre mindre armerede skibe til at føre proviant og andre fornødenheder til den belejrede fæstning, det hele et led i det rænkespil den holstenske regering gennemførte både før og efter Stenbocks indmarch i Tønning. Det største af skibene forliste ulykkeligtvis ved Helgoland

med stort tab af menneskeliv, og de to andre gik på grund i Ejdermundingen, så fast at de ikke stod til at bjærge. Samme skæbne led en fløjte, en kapret dansk islandsfarer, men disse tre uden tab af menneskeliv, og den noget maltrakterede ladning kunne sælges på auktion.

Efter Tønnings overgivelse i februar 1714 blev blokaden hævet og skibene efter nødtørftig reparation sejlet til Glückstadt hvor Ekvipagen endelig i maj kunne samles.ⁱ Helgoland var base for især svenske kapere og for egentlig sørøveri, hvorfor regeringen i København længe havde ønsket at underlægge sig øen. Da chefen for smakken *Gule Hane*, kaptajn løjtnant Springer, i maj 1714 under skibets ophold i Schülperziel blev dræbt af helgolændere hjulpet af smakkens styrmand hvorefter de erobrede skibet, var bægeret fuldt, og kongen besluttede at erobre øen.

Den 30. maj ankrede to jagter under Helgoland, og løjtnant Wolkvart Riisbrich fulgte med som parlamentær til kommandanten, Heinrich. Boldewahn, der imidlertid blankt nægtede at svigte sin ed til sin fyrste og overgive øen. Således afvist vendte jagterne i overensstemmelse med deres forholdsordre tilbage til Glückstadt. Efterretning om en større svensk styrke i Nordsøen forsinkede afsendelse af forstærkning til Ekvipagen mhp. landgang på Helgoland, og først den 18. juli nåede fregatten *Højenhald* efter en stormfuld rejse Helgoland mens *Flyvende Fisk*, der var sprunget læk, havde måtte søge ind til Cuxhafen. Den 3. august var endelig invasionsflåden rede, de to fregatter, snauen *Svenske Sorte Ørn*, fire jagter samt 12 smakker, 8 everter, en kuf og to pramme til 560 mand landtropper, artilleri, ammunition og proviant.

Et døgn senere var invasionsflåden fremme og soldaterne landsat uden at møde modstand. Dagen efter fulgte artilleriet, og man sendte en parlamentær til kommandanten som dog fortsat nægtede overgivelse. Der blev derfor anlagt en skanse, og den 7. august om aftenen begyndte et bombardement af by og fort, genoptaget den følgende morgen indtil ud på eftermiddagen da kommandant Boldewahn sendte en løjtnant til brigader Wilster, chef for landtropperne, mhp. kapitulation.

Den 17. august var invasionsflåden tilbage i Glückstadt fraset *Svenske Sorte Ørn* og en armeret galiot som vagtskibe, og en mindre garnison var efterladt på Helgoland, Galioten erobrede nogle uger senere en helgolænder kaper, men derefter var der endelig ro.

Helgoland forblev under den danske konge indtil 1807 da englænderne under lord Falkland erobrede øen.^{li}

Mod efteråret var Ekvipagens skibe alle nedslidte, og man overvejede at aftakle størstedelen af Ekvipagen, men meldingen om Carl XII's ankomst i Stralsund fra Det Osmanniske Rige førte til udrustning af tre jagter og *Stormarn*. Imidlertid indebar 1715 ingen særlige begivenheder for den Glückstadtske Sø-Ekviage, og med Stralsunds fald sidst på året og Wismars i 1716 rettede Carl XII blikket mod Norge og Ekvipagens mistede sin betydning. Posten som chef for Ekvipagen blev nedlagt i 1749, både sømateriellet og havnen forfaldt, og det udgik tyve år senere ganske af Admiralitetets administration. Først i 1794 under indtryk af revolutionskrigene øgedes interessen for Ekvipagen, og nogle kanonbåde med mandskab og materiel blev føjet til de to vagtskibe på Elben, alt lagt under prins Carl af Hessen. Formelt nyorganiserede man Ekvipagen i 1802, og med kanonbådskrigen med England kom den til at spille en vis rolle. Der fandt træfninger sted med

engelske kanonbåde og mindre skibe, og i december 1813 skred en engelsk-russisk-svensk styrke til regulær belejring af Glückstadt. Ekvipagen bestod da af briggen *Femern*, ni kanonbåde og et par mindre fartøjer under kommando af kaptajn Stephan Dietrich Kruse som flere gange tvang de engelske styrker til at trække sig tilbage^{lii} Under bombardementet af byen faldt kaptajn Kruse den 27. december, og da fæstningsværkerne efterhånden led betydelig skade, indledte man forhandling om overgivelse der fandt sted den 5. januar 1814. Kapitulationsbetingelserne indeholdt fri afmarch med feltkanoner, våben og bagage, men fæstningsskyts og skibene i havnen blev fjendens bytte, ligesom betingelserne bestemte at Glückstadt skulle være en åben by. Samme sommer begyndte demoleringen af fæstningsværkerne,^{liii} og den 13. august 1815 nedlagde man formelt Den Glückstadtske Sø-Ekvipage.^{liv}

Finn Wiberg-Jørgensen

Søslaget i Femern Bælt 24. april 1715 (FWJ)

Efter Poltava, trods Helsingborg og Gadebusch, men som en direkte følge af Tønnings fald i 1713, var krigen på vej mod et svensk nederlag,^{lv} Sverige var krigstræt og forarmet. Estland og Livland^{lvi} var erobret af Rusland som de følgende år under ”stora ofreden” også besatte Finland,^{lvii} og kongen, Karl XII, var på femte år langt borte i eksil i Det Osmanniske Rige.

Sultanen var imidlertid ved at være træt af sin krævende gæst, kongen ønskede selv at vende hjem, og i efteråret 1714 brød han op med stort følge og osmannisk eskorte. Men rejsen gik ham for langsomt, og den 7. november forlod han med to officerer hele følget og red eller kørte på 15 dage



Schoutbynacht Christian Carl Gabel

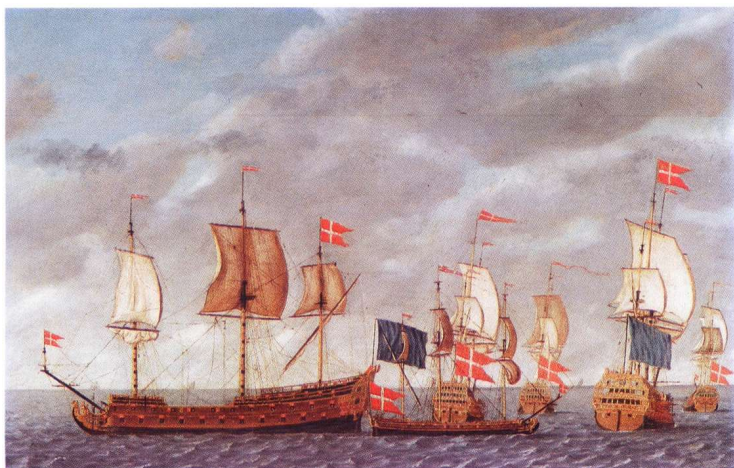
de 2150 km gennem Kejserens lande, uden om Sachsen og Brandenburg, til Stralsund hvor han ankom den 22. Hans ben var da så hævede at hans støvler måtte skæres af.^{lviii}

Besiddelsen af Svensk Pommern med den stærke fæstning Stralsund var afgørende for Karl XII. Sammen med Wismar var det hvad der resterende af Østersøimperiet, men herfra kunne han fortsætte sin krig mod sydøst ind i Polen. Snart havde han fordrevet de preussiske tropper fra Usedom øst for Peenestrom i Oders munding og dermed gjort Greifswalder Bodden syd for Rügen til et svensk indhav, men han forstærkede samtidig den preussiske kong Friedrich Wilhelm I's vilje til at forjage svenskekongen fra Nordtyskland. Også den hannoveranske kurfyrste Georg Ludwig – der efter dronning Annes død i 1714 også var konge af Storbritannien – delte Frederik IV's uro over svenskekongens tilbagevenden, men tøvede med at indgå i et forbund mod Sverige, og forhandlingerne trak i langdrag.^{lix}

En svensk landoffensiv fra Stralsund var foreløbig uigennemførlig, men med søherredømme kunne byen forsynes ad søvejen og ville dermed være praktisk taget uindtagelig. Det svenske admiralitet beordrede derfor schoutbynacht^{lx} greve Carl Hans Wachtmeister til at holde farvandet mellem Skåne og Rügen fri for danske skibe, og den 4. april 1715 lettede han fra Karlskrona med fire orlogsskibe, senere suppleret med to fregatter.

En passiv sikring af søtransporten var imidlertid ikke nok for Karl XII, og han beordrede egenrådigt Wachtmeister til farvandet nord for Lübeck hvor eskadrens skibe de følgende uger hærgede de danske forsyningslinier. Men succesen var betinget, for schoutbynacht Christian Carl Gabel på orlogsskibet *Prinds Christian* var afsejlet fra København og spærrede nu med otte orlogsskibe og tre fregatter Wachtmeister tilbagevejen ved Bornholm. Herfra bevægede Gabel sig med orlogsskibene vestpå i en vifte på tværs af farvandet mens hans fregatter ledte efter svenskerne. Den mindste fregat var *Løvendahls Galley*, kaptajn Peter Jansen Wessel, der den 23. april fandt dem ved Femern og samme aften rapporterede til Gabel – som i tilgift fra fregatten *Raae* efter afhøring af

svenske fanger fik kendskab til Wachtmeisters sejlordre: han skulle gå til ”lybska farwattnet” og ”kæmpe, når han mødte Fjenden, hvad så end Admiralitetet i Karlskrona måtte have befalet ham”.^{lxi} *Løvendahls Galley* blev afsendt for at holde kontakt med Wachtmeisters eskadre, og efter nogle timer for anker i stille og tæt tåge lettede Gabel, lokaliserede svenskerne da sigtbarheden blev bedre



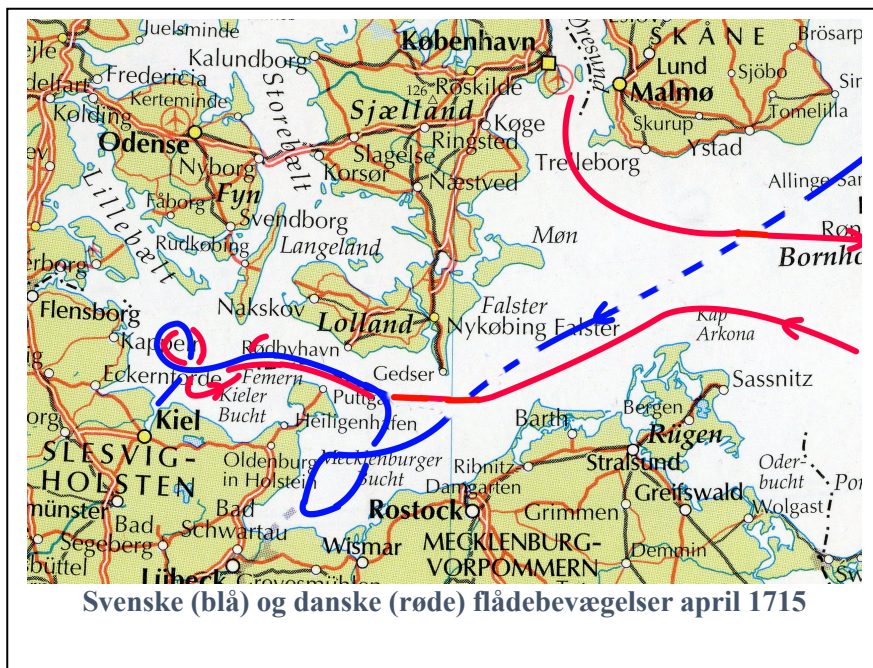
Danske orlogsskibe. I midten *Løvendahls Galley*

ud på morgenen, spærrede definitivt svenskerne flugtvejen op gennem Storebælt – som med sin stærke strøm og sine mange læge grunde i sig selv var vanskeligt at besejle – og midt på eftermiddagen den 24. april begyndte en heftig skudveksling på klos hold i farvandet vest for Femern, ned mod Kolberger Heide. ”Vi fik tre grundskud som straks blev stoppet, og vores 24 pund rupperter blev ganske spoleret”. Svenskerne søgte også at bryde den danske linie for at undslippe Ø-på, men det mislykkedes: ”I det 6 glas søgte den

svenske scoutbynacht at ville bryde mellem *Laaland* og *Island*, men da *Laaland* forcerede sejl og gav ham laget, var han nødt til at holde af”.^{lxii}

Da mørket faldt på, afbrød Gabel kampen og ankrede nordøstligt i Kieler Bugt mens fregatterne holdt føling med de svært medtagne svenske skibe. Ugerne måtte Wachtmeister indse det udsigtsløse i at forsøge at slå sig igennem østover og gik i stedet ind i Kielerfjord hvor han satte skibene på grund ved Bülk og iværksatte deres ødelæggelse. Fregatten *Hvita Örnen*, der gjaldt for den mest velsejlende i Norden, var dog nogenlunde intakt, og Wachtmeister gav kaptajn Printz ordre til at forsøge at undslippe gennem Storebælt. Han blev imidlertid opdaget fra fregatterne, og både *Løvendahls Galley* og *Raae* forfulgte *Hvita Örnen* til Printz opgav og satte sit skib på grund nær de øvrige svenske skibe.

Peter Wessel signalerede med kanonskud til Gabel hvor svenskerne var, og både han og kaptajn Güntelberg på *Høyenhald* sendte en officer over til Wachtmeister med befaling til at indstille ødelæggelsen af priserne, Peter



Svenske (blå) og danske (røde) flådebevægelser april 1715

Wessel anførte – måske – desuden ”i navn af viceadmiralen” at dersom de fortsatte, ville viceadmiralen ikke skåne nogen af hans folk.^{lxiii} Dertil forlangte han at Wachtmeister fulgte med tilbage til *Løvendahls Galley*. Nogle timer senere forlod Wachtmeister med sin flagkaptajn *Løvendahls Galley*, ærefuldt med syv skuds kanonsalut, og blev modtaget på *Prinds Christian*. Da ”schoutbynacht Gabel adspurgte hvor grevens kårde var, svarede han at en fange måtte ej en kårde bære, hvorpå schoutbynacht Gabel tog kården fra sin side, som var af sølv, og gav ham, som han og accepterede”.^{lxiv}

Det svenske admiralskib kunne ikke reddes, men bragt flot og repareret kunne tre orlogsskibe og to fregatter indgå i Flåden, Gabel blev forfremmet til Viceadmiral, og den 30. april skrev admiralen til Frederik IV og anbefalede at kaptajn Peter Wessel blev chef for *Hvide Ørn*.^{lxv}

Vigtigst var nok at efterretningen om sejren lettede allianceforhandlingerne betydeligt. Allerede den 2. maj sluttede først Georg I – som hannoveransk kurfyrste, ikke som engelsk konge – forbund med Danmark-Norge, garanterede dansk overhøjhed over hele Slesvig og modtog Bremen og Verden mod 30.000 rigsdaler. Et par uger senere sluttede Preussen sig til dette forbund inklusive garantien og erklærede i juni Sverige krig. I oktober fulgte den hannoveranske krigserklæring.^{lxvi}

Finn Wiberg-Jørgensen

Kort over Altstadt Lübeck



Straßenverzeichnis

Aegidienstraße	E/F 6/7	Domkirchhof	E 8	Glockengießerstr.	F/G 4	Hundestraße	F/G 4	Lastadie	B/C 2/3	Parade	D/E 7-9	Schlumacherstraße	G 6
Alfstraße	C/D 4	Dr. Julius-Leber-Str	F/G 5	Gr. Burgstraße	F/G 1/2	Ida-Boy-Ed-Garten	G 2	Lindenplatz	H 9	Pergamentmachergang	E 4	Schüsselbuden	D 4/5
An der Mauer	F/G 7/8	Effengrube	D 8	Gr. Gröpelgrube	G 3	Kaiserstraße	G 2	Marienbrücke	B 2	Pfaffenstraße	F 7	St.-Annen-Straße	F 7
An der Obertrave	C/D 6-8	Engelsgrube	D/E 2	Gr. Petersgrube	C/D 6	Kanalstraße	G/H 1-6	Markt	D 5	Pferdemarkt	D/E 7	Tünkenhagen	G 4
An der Untertrave	C/D 2-5	Engelswich	E/F 2	Hartengrube	C/D 8	Kl. Gröpelgrube	G 2	Marlesgrube	C/D 7	Posselstraße	B/C 6-10	Wahmstraße	E/F 6
Beckergube	C-E 3/4	Falkenstr.	H/I 1/2	Holstenbrücke	C 5	Koberg	F 2/3	Mengstraße	C-E 4	Puppenbrücke	A 5	Wakenitzmauer	G/H 2-3
Bei St. Johannis	G 5	Fegefeuer	E 8	Holstenstraße	C/D 5	Königsstraße	E/F 3-7	Moisinger Allee	I M 9	Rehderbrücke	H 7	Wallstraße	C-F 8-10
Braunstraße	C/D 5	Fischergube	D/E 3	Hüxstraße	F/G 6	Kohlmarkt	D/E 5/6	Mühlenbrücke	F 8/9	Rosengarten	G 5	Willy-Brandt-Allee	B 3-5
Breite Straße	E 4/5	Fischstraße	C/D 5	Hüxterdamm	H/I 6	Kolk	D 6	Mühlendamm	E 9/10	Sandstraße	E 6		
Burgtorbrücke	G 1	Fleischhauerstr.	F/G 5/6	Hüxtertorallee	I G/H 7-9	Krähenstraße	G/H 7	Mühlenstraße	E/F 7/8	Schildstraße	E/F 7		
Dankwartsgrube	C/D 7	Fünfhausen	D 4	Hüxtertorbrücke	H/I 1	Langer Lohberg	G/H 4	Musterbahn	E/F 8/9	Schmiedestraße	D 6		

Slutnoter

- ⁱ Jens Johansen: "Den Store Nordiske Krig – Sønderjyllands befrielse" (Generalstaben 1935), p.46ff
- ⁱⁱ Eksercerreglement for Infanteriet 1704
- ⁱⁱⁱ A.P. Tuxen og C.L. Wieth-Seidelin: *De nordiske Allieredes Kamp med Magnus Stenbock 1712-1713*. Generalstaben bind 4, København & Kristiania 1910 (Generalstaben-1910), p.175ff og 183ff. Otto Vaupel: *Den dansk-norske hærs historie* (1872), bd.1, p.448ff varierer mht. enkadringen i forhold til Generalstabsværket
- ^{iv} Generalstaben-1910, p.175ff
- ^v Generalstaben-1910, p.180ff p.204f
- ^{vi} Generalstaben-1910, p.180ff
- ^{vii} Generalstaben-1910, p.181ff
- 8 Generalstaben-1910, p. 204fff og bilag II
- ^{ix} Dan H. Andersen: *Store Nordiske Krig*, bd.2 (2021), p.186ff
- ^x Generalstaben-1910, p..208ff
- ^{xi} Dan H. Andersen: *Store Nordiske Krig* (2021), bd.2, p. 51ff
- ^{xii} Jens Johansen: "Den Store Nordiske Krig – Sønderjyllands befrielse" (Generalstaben 1935), 195f
- ^{xiii} Under Frederik 8. (1906-1912) indledtes tildeling af fanebånd I hæren. Således fik (bl.a.) Den Kongelige Livgarde, Dronningens Livregiment og Sjællandske Livregiment fanebånd med inskriptionen "Gadebusch 1712"
- ^{xiv} Generalstaben: *Bidrag til Den store Nordiske Krigs Historie*, bd.1, p. 182ff
- ^{xv} Riksarkivet i Täby/Stockholm, Krigsarkivet (Nationell Arkivdatabas och Digitala forskarsalen).
- ^{xvi} Efter sejren ved Gadebusch udnævnte Karl 12. Stenbock til feltmarskal. Stenbock fik dog først meddelelsen i maj 1713, da han var krigsfange i København! Dan H. Andersen: *Store Nordiske Krig*, 2021, bd.2, p.205
- ^{xvii} Wallenstein udplyndrede Jylland 1627-1628, og skal i denne forbindelse have introduceret udtrykket "Krigsskat"
- ^{xviii} Gunnar Olsen og Finn Askgaard: *Den unge Enevælde 1660-1721, Politikens Danmarkshistorie*, bd.8, 1964
- ^{xix} Jens Johansen: *Den Store nordiske Krig – Sønderjyllands Befrielse*, Generalstaben 1935, p.152ff
- ^{xx} Dan H. Andersen: *Store Nordiske Krig* bd. 2, p.171
- ^{xxi} JGA efter Johs. Meyers skitse 1651 og Ingeniørkorpsets tegning 1714. Fæstningen Tønning var to-tre gange så stor som Kastellet i København. På Frederik 4.s tid omfattede Københavns befæstning bl.a. 31 bastioner. Tønnings fæstningslinje kan delvis sammenlignes med den stadig eksisterende Christianshavns Vold.
- ^{xxii} Otto Vaupell: *Den danske-norske hærs historie*, bd.1, p.264ff – beskrivelse af fæstningen år 1700
- ^{xxiii} Jens Johansen: *Den Store nordiske Krig – Sønderjyllands Befrielse*, Generalstaben 1935
- ^{xxiv} A.P. Tuxen og C.L. Wieth-Seidelin: *De nordiske Allieredes Kamp med Magnus Stenbock 1712-1713*, Generalstaben: *Bidrag til Den Store Nordiske Krigs Historie (Generalstaben-1910)*, bind 4, 1910, p.261
- ^{xxv} Det Kongelige Bibliotek
- ^{xxvi} *Generalstaben-1910*, bind 4, 1910, p261, .274ff – beregninger ved JGA
- ^{xxvii} Det tættest befolkede område i Danmark i nutiden er Frederiksberg Kommune med mere end 12.000/kvadrat km
- ^{xxviii} *Generalstaben-1910*, bind 4, 1910, p.324ff
- ^{xxix} *Generalstaben-1910*, bind 4, 1910, p.274ff – beregninger ved JGA
- ^{xxx} Jens Johansen: *Den Store nordiske Krig – Sønderjyllands Befrielse*, Generalstaben 1935, p.142ff
- ^{xxxi} A.P. Tuxen og C.L. Wieth-Seidelin: *De nordiske Allieredes Kamp med Magnus Stenbock 1712-1713*, Generalstaben: *Bidrag til Den Store Nordiske Krigs Historie*, bind 4, 1910, p.364ff
- ^{xxxii} Jf. nævnte Generalstaben-1910 og Johansen-1935
- ^{xxxiii} *Generalstaben-1910*, bind 4, 1910, p.375f
- ^{xxxiv} Holsteneren Johannes Kneyl (167x-1716) indtrådte I 1691 I dansk tjeneste og deltog i det danske kontingent under Den Spanske Arvefølgekrig. Han blev i 1714 udnævnt til generalmajor og deltog desuden i belejringen af Stralsund.
- ^{xxxv} Poul Thomsen Vendelbo de Løvenørn (1686-1740), dansk officer, tidligere generaladjutant hos tsar Peter den Store, siden bl.a. dansk overkrigssekretær.
- ^{xxxvi} A.P. Tuxen, H.W. Harbou og C.L. With-Seidelin: *Kampen om Tønning 1713-1714 og Stenbocks Hær i dansk Fangenskab 1713-1719* i Generalstaben: *Bidrag til Den Store Nordiske Krigs Historie*, bind 5, 1915, p.163ff
- ^{xxxvii} Dan H. Andersen, bd.2, p.240
- ^{xxxviii} Dan H. Andersen, bd.2, p.244f
- ^{xxxix} Maleri af C.F. Lorentzen (1749-1848), Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg.

^{xi} C.L. With-Seidelin: Bidrag til den Glückstadtske Ekvipages historie fra 1615 til Midten af den st. nord. krig (1715) Tidsskrift for Søværnen 1912, s. 444f

^{xli} Ibid.s. 446

^{xlii} Nørby, Søren. Tidsskrift for Søværnen nr 2, 2021.p 36

^{xliii} C.L. With-Seidelin s. 455f

^{xliv} Ibid. s. 458f.

^{xlvi} https://biografiskleksikon.lex.dk/Woldemar_Løvendal_-_friherre

^{xlii} C.L. With-Seidelin s. 504

^{xlvii} Ibid. s. 509f

^{xlviii} Ibid. s. 511f

^{lix} Ibid. s. 595ff

ⁱ Ibid. s. 600ff

ⁱⁱ Ibid. s. 602ff

^{lii} C. With, "Stephan Dietrich Kruse", i: C.F. Bricka (red.), Dansk Biografisk Lexikon, København: Gyldendal 1887-1905

^{liii} C.L. With-Seidelin, s. 611ff.

^{liv} Torben Martinsen. På denne dag i forsvaret. 13 AUG 2024

^{lv} Christensen, Lars, Den danske drøm om revanche. s. 246ff. Kristeligt Dagblads forlag. 2021

^{lvi} Ibid, s. 225.

^{lvii} Ibid, s. 265ff

^{lviii} Frantzen, Ole L. og Jespersen, Knud J V (red.): Danmarks Krigshistorie s. 358. Gads forlag, 2010

^{lix} Christensen. s. 270.

^{lx} Nederlandsk admiralstitel indført i Flåden i 1656, i 1771 erstattet af kontreadmiral. En schout var i nederlandske byer eller landsdele den ofte adelige herres stedfortræder i retshåndhævelse og som offentlig anklager. En schoutbynacht var flådens vagthavende officer i admiralens eller viceadmiralens fravær, oftest eller især om natten, og sejlede i eskadre agter – deraf engelsk rear admiral. (<https://nl.wikipedia.org/wiki/Schout>, og <https://nl.wikipedia.org/wiki/Schout-bij-nacht>)

^{lxi} Tuxen. Generalstaben, Den Store Nordiske Krigs Historie, bd. 7, s. 20. København 1912

^{lxii} Barfod, Jørgen H, Niels Juels Flåde, s. 200. Marinehistoriske Skrifter. 1997.

^{lxiii} Tuxen, s. 28. Brev til Frederik IV, Gabel var da blevet forfremmet.

^{lxiv} Barfod, uddrag af *Prinds Christians* skibsjournal, s. 201.

^{lxv} Andersen, Dan H: Mandsmod og Kongegunst, s.152ff. Aschehoug, 2004.

^{lxvi} Christensen, s. 271f.